

BUREAUS VOOR ONTMOETING MET MOSLIMS

Rooms Katholieke Kerk in Nederland: Berry van Oers

Postbus 13049, 3507 LA UTRECHT. Tel. (+31)030-2326936

Rooms Katholieke Kerk in België: Simon Lambregs, pr.

Gemeenteplein 11/21 B-3620 Lanaken Tel. 0032-89772595

Protestantse Kerk in Nederland: Jan Post-Hospers

Postbus 8506, 3503 RM Utrecht Tel. (+31) 030-8801880

REDACTIE:

Alper Alasag

Ton Crijnen

Hans Haafkens

Simon Lambregs

Nico Landman

Berry van Oers (kernredactie)

Piet Reesink (eindredactie)

Gé Speelman

Esther Struikmans (kernredactie)

Abonnementen 2013 : (4 nummers)

Binnenland: 19,95 €

Buitenland : 25,25 €

Losse nrs. : 5,70 € **plus** portokosten

<http://begripmoslimschristenen.jouwweb.nl>

Abonnementen worden telkens verlengd met het volgend kalenderjaar als opzegging niet heeft plaatsgevonden. Opzegging dient in het voorgaande jaar vóór 1 november schriftelijk te zijn geschied.

Lay-out : P. Reesink

Advertentietarieven op aanvraag.

ADMINISTRATIE, abonnementen, nabestellingen:

Secretariaat RK Kerkgenootschap in Nederland

Financiële administratie

Postbus 90.189

4800 RN Breda

Tel. 076- 522.34.44

Email: secretariaat@bisdombreda.nl

Voor het overnemen van artikelen is toestemming van de uitgever nodig

De volgende vragen geven inzicht in de inhoud van dit nummer.

Welke islam beleven jongere Turkse, Marokkaanse moslims in Nederland? Hoe combineren Indonesische moslims geloof, etnie en cultuur? Hoe kijken jonge sjiïeten in België en Nederland naar identiteit, etniciteit en burgerschap? Wat kunnen Europese studenten en wetenschappers van elkaar leren als ze elkaars godsdienst bestuderen? Hoe denken de Europese bisschoppen over de identiteit van moslimjongeren? Tenslotte herdenken we in dankbaarheid Mgr. Tiny Muskens, een van de pioniers onder de bisschoppen van de interreligieuze dialoog.

Leerhuis, paus Franciscus	bl. 52
Inleiding, nederlandse Islam? , Gé Speelman	bl. 56
Leren staan op de wortels van de islam, F. Agca	bl. 58
Dit is hoe wij thuis zijn, J. Vos	bl. 64
Islam van Nederland, M. de Koning	bl. 71
Sjiïeten vs. religie, etniciteit en burgerschap, A. Buitelaar, V. Vrijhoef	bl. 75
Durven dromen in de interreligieuze dialoog, N.Asrami,M.Kramer-Purmer	bl. 83
Europese bisschoppen over moslim jongeren, B. van Oers	bl. 96
Van her en der	bl. 98

N.B.

Er is in dit nummer geen verband tussen de foto's en illustraties en de jongeren genoemd in de artikelen. De foto's bij het artikel over Indonesische moslims zijn van Jan Post-Hospers. De foto's van jongeren in de andere artikelen zijn afkomstig van de website van het *Provinciaal Platform Minderheden* in Venlo t.g.v. een meeting op 7 juni *Acceptatie door Confrontatie*. Jongeren met een verschillende achtergrond kwamen met elkaar in contact en werden geconfronteerd met hun eigen en andermans vooroordelen. Dit was het doel van deze meeting, die georganiseerd werd in samenwerking met het Blariacumcollege Venlo. Cf. http://www.ppmlimburg.nl/limburg/activiteiten/jongerenmeeting_7_juni_2013.html

Leerhuis

Onderstaand bezoek en toespraak van paus Franciscus laten zien waar zijn prioriteiten liggen aan het begin van zijn pontificaat : bij de vele uitgebuite, vaak in zee verdronken Afrikaanse migranten. Ook het tijdstip is belangrijk : 8 juli 2013, het begin van de Ramadan, expliciet vermeld.

De oproep tot meer solidariteit gaat gepaard met een aanklacht tegen onverschilligheid en gebrek aan verantwoordelijkheid, niet alleen van regeringen, maar ook van ieder van ons. Zijn uitleg van twee bijbelteksten is actueel en pregnant. Zijn voorbeelden getuigen van kennis van de literatuur (Manzoni, Lope de Vega).

Toespraak van paus Franciscus
t.g.v. zijn bezoek aan Lampedusa
Sportterrein Arena, maandag,
8 .7.2013

“Migranten, in zee gestorven, in boten die geen weg naar de toekomst waren maar een weg naar de dood. Zo luidden de titels in de kranten. Toen ik enkele weken geleden dit –

helaas vaak herhaalde- nieuws hoorde, moest ik er steeds aan terugdenken. Het was als een pijnlijke doorn in mijn hart. Ik voelde toen dat ik vandaag hier moest komen om te bidden, een teken van nabijheid te verrichten maar ook om onze gewetens wakker te schudden zodat wat gebeurd is zich niet meer herhaalt. Laat het a.u.b. niet meer gebeuren.

Allereerst wil ik mijn oprechte dank en bemoediging uitspreken aan jullie, inwoners van Lampedusa en Linosa, aan de verenigingen, de vrijwilligers, de veiligheidsdiensten, die aandacht hebben gegeven en nog steeds geven aan mensen op reis naar een betere bestemming. Jullie hebben slechts beperkte middelen maar jullie zijn een voorbeeld van solidariteit. Hartelijke dank. Mijn dank gaat ook uit naar aartsbisschop Mgr. Francesco Montenegro voor zijn hulp, zijn werk en zijn pastorale nabijheid. Ik richt een hartelijke groet aan de burgemeester, Mw. Giusi

Nicolini. Hartelijke dank voor wat zij heeft gedaan en nog steeds doet. In gedachte richt ik me tot de dierbare moslim migranten die vanavond de vasten van de Ramadan beginnen. Ik wens ze uitbundige geestelijke vruchten toe. De kerk staat dichtbij u in het zoeken naar een waardiger leven voor u en uw families.

Vanochtend wil ik in het licht van Gods Woord waarnaar wij hebben geluisterd, enkele gedachten presenteren die vooral het geweten van een ieder uitdagen, ons stimuleren om na te denken en concreet verandering te brengen in bepaalde attitudes.

« Adam, waar ben je » ? Dit is de eerste vraag die God stelt aan de mens na de zonde. « Adam, waar ben je ? ». Adam is een man die in de war is geraakt, zijn plaats in de schepping heeft verloren omdat hij machtig denkt te worden, alles denkt te kunnen overheersen, God denkt te zijn. En daardoor stukt de harmonie en dat zien we terug in de relatie met de ander, die niet meer de broer is om lief te hebben, maar gewoonweg de ander die mij en mijn welzijn stoort. En God stelt de tweede vraag: « Kain, waar is je broer ? » De droom om macht te hebben, groot te zijn als God, of liever God zelf te zijn brengt een keten van fouten voort, een keten van dood, die leidt tot broedermoord.

Deze twee vragen die God stelt klinken ook vandaag nog steeds na, in alle hevigheid. Velen van ons, ikzelf inbegrepen, zijn in de war. We schenken geen aandacht meer aan de wereld waarin we leven. We verzorgen en kijken niet meer naar wat God voor ons allen heeft geschapen en we zijn niet meer in staat over onszelf en elkaar te waken. En als deze verwarring zich uitbreidt tot de hele wereld, gebeuren er tragedies zoals die waarvan we getuige zijn geweest.

« Waar is je broer ? », de stem van je broeders bloed roept tot mij, zegt God. Het is geen vraag aan anderen gesteld, de vraag wordt aan mij, aan jou, aan ieder van ons gesteld. Die broeders en zusters onder ons probeerden weg te komen uit moeilijke situaties om een klein beetje sereniteit, rust en vrede te vinden. Ze zochten een betere situatie voor zichzelf en hun gezinnen maar ze vonden de dood. Hoe vaak vinden dit soort zoekers niet een gebrek aan begrip, solidariteit of worden ze niet ontvangen? En hun stemmen stijgen op naar God.

Nogmaals wil ik u, inwoners van Lampedusa, bedanken voor uw solidariteit. Onlangs heb ik geluisterd naar één van deze broeders. Voordat ze hier aankomen, moeten ze mensenhandelaars aanklampen die de armoede uitbuiten en voor wie de armoede van anderen een bron van inkomsten voor zichzelf wordt. Wat een lijden. Een aantal heeft zijn bestemming niet bereikt.

« Waar is je broeder ? ». Wie is verantwoordelijk voor dit bloed? In de Spaanse literatuur bestaat een comédie van Lope de Vega, die verhaalt hoe de inwoners van de stad Fuente Ovejuna de gouverneur doodden omdat hij een tyran is. Ze doen het op een dergelijke wijze dat niemand weet wie hem heeft omgebracht. Als de rechter van de koning vraagt : « Wie heeft de gouverneur gedood ? », antwoorden ze allen : « Fuente Ovejuna, mijnheer. » Iedereen en niemand. Ook vandaag dringt zich deze dringende vraag op: Wie is verantwoordelijk voor het bloed van deze broeders en zusters ? Niemand. Wij antwoorden allemaal: « Ik niet, ik ben niet van hier. Het zijn anderen, zeker niet ik. » Maar God vraagt aan ieder van ons : « Waar is het bloed van je broeder dat tot mij roept?

Vandaag voelt niemand zich hiervoor verantwoordelijk. We zijn het gevoel voor broederlijke verantwoordelijkheid kwijt. We hebben het schijnheilige gedrag aangenomen van de priester en de bedienaar van het altaar (leviet) over wie Jezus sprak in zijn parabel van de Barmhartige Samaritaan. We bekijken de broeder die halfdood aan de kant van de weg ligt en denken misschien : «de arme man ! » en vervolgen onze weg. Wij gaan er niet over. Zo sussen we ons geweten en voelen we ons gerustgesteld.

De welzijns cultuur, waardoor we alleen aan onszelf denken, maakt ons ongevoelig voor de schreeuw om hulp van anderen. Zo leven we in zeepbellen. Ze zijn misschien mooi maar ze stellen niets voor. Ze zijn de illusie van het futiele en voorbijgaande, een illusie die de onverschilligheid doorgeeft aan anderen. In deze wereld van mondialisering hebben we de onverschilligheid gemondialiseerd. We zijn gewend geraakt aan het lijden van de ander, het gaat ons niet aan, het interesseert ons niet, het is niet onze business.

Hier komt 'de Ongenoemde' terug uit de roman 'De verloofden' van Manzoni. De mondialisering van de onverschilligheid maakt van ons allen 'ongenoemden', verantwoordelijken zonder naam en zonder gezicht.

« Adam, waar ben je ? » Waar is je broeder » ? Het zijn de twee vragen die God stelt aan het begin van de geschiedenis van de mensheid en die hij ook richt tot alle mensen van onze tijd, ook aan ons. Graag wil ik dat we ons nog een derde vraag stellen: «Wie van ons heeft gehuild om deze en dergelijke gebeurtenissen ? Wie heeft gehuild om deze mensen op de boot ? Om de jonge moeders met hun kinderen ? Om deze mannen op zoek naar middelen om hun gezinnen te ondersteunen ? »

Wij zijn een maatschappij die huilen niet meer kan ervaren evenmin als 'lijden met'. De mondialisering van de onverschilligheid heeft gezorgd dat we niet meer kunnen huilen. In het evangelie hebben we geluisterd naar de schreeuw, het huilen, de lange weeklacht : « Rachel huilt om haar kinderen, omdat ze niet meer zijn. » Herodes heeft dood gezaaid om zijn eigen welzijn te verdedigen, zijn eigen zeepbel. En dit gaat nog steeds door.

Laten we de Heer vragen om uit te wissen wat van Herodes ook nog in ons hart is overgebleven. Laten we de Heer de genade vragen om te huilen om onze onverschilligheid, te huilen om de wreedheid in de wereld, in ons, en ook in diegenen die anoniem sociaal-economische beslissingen nemen die dergelijke drama's mogelijk maken. « Wie heeft gehuild ? Wie heeft vandaag de dag gehuild in de wereld ? »

Heer, tijdens deze liturgie, die een dienst van boetedoening is, vragen wij jou om vergeving voor de onverschilligheid tegenover onze broeders en zusters. Vader, wij vragen om vergeving voor wie zich tevreden stelt met en zich opsluit in zijn eigen welzijn, waardoor zijn hart verdoofd wordt. Wij vragen vergeving voor degenen die door hun beslissingen op wereldniveau situaties hebben geschapen die leiden tot deze drama's. Vergeef ons, Heer.

Heer, laat ons vandaag jouw vragen horen : « Adam, waar ben je ? » « Waar is het bloed van je broeder ? »”

(vertaald uit het Frans door P. Reesink)

Inleiding: Nederlandse Islam?

Door G. Speelman

Bij mij thuis ligt de posterserie van al-Nisa. Naar aanleiding van de verkiezingen gingen zij visueel het gesprek aan met politici en opinieleiders die zeker menen te weten dat 'islam' en 'Nederlandse cultuur' niet sa-

**GEZELLIGER KUNNEN
WE HET WÉL MAKEN!**

**KOPJE THEE
IN DE MOSKEE?**

**IK LUST ZE
RAUW**

men kunnen gaan. Waarom eigenlijk niet? was de wedervraag.

Al meer dan 20 jaar duurt de discussie over de vraag of er onder invloed van de vestiging van de islam in landen als Nederland een nieuwe vorm van islam zal aandienen. Tot nu toe wordt de islam in Nederland, door zijn eigen aanhangers en door de buitenwacht, vooral geassocieerd met migratie en de herkomstlanden. Moslims namen de religie van hun thuislanden mee en wilden in de moskeeën die ze in Nederland stichtten, vooral de sfeer van thuis en vroeger creëren. Dat zou bij hun kinderen en kleinkinderen wel eens anders kunnen zijn. Er werd door onderzoekers en door moslims zelf over gespeculeerd dat er geleidelijk aan wel eens een islam van Nederlandse bodem en Nederlands snit zou kunnen ontstaan.

Zal de tweede generatie het inderdaad anders doen, en waarin zou die verandering kunnen bestaan? In dit nummer van Begrip willen we op deze vragen ingaan. Om te beginnen geven we kort weer wat de bevindingen zijn van de onderzoekers van het Sociaal-Cultureel Planbureau, die in november 2012 met een lijvig rapport kwamen, getiteld 'Moslim in Nederland'. (http://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2012/Moslim_in_Nederland_2012). Hierin combineren ze de uitkomsten van kwalitatief en kwantitatief onderzoek onder moslim gemeenschappen in Nederland, en geven een voorlopig antwoord op de vraag: 'Verandert de manier waarop men de islam beleeft en belijdt naarmate de verschillende migrantengroepen langer in Nederland zijn en naarmate leden van de tweede generatie in Nederland opgroeien?' (SCP rapport, 24). Dat voorlopige antwoord is in het kort, dat de islam in Nederland door de jongere generatie niet minder intens beleefd wordt dan door de ouderen. In tegenstelling tot wat eerder onderzoek leek te suggereren is onder de jongere generatie het moskeebezoek niet afgenomen, evenmin als de onderschrijving van geloofsopvattingen.

Onderzoekers die nu bezig zijn met onderzoek naar verschillende moslimgemeenschappen gaan met ons in gesprek over hun bevindingen, impressies en vragen. Waar voelen jonge moslims zich het meest thuis, en hoe zien zij hun bijdrage, als moslim, aan de Nederlandse samenleving? In dit nummer komen de onderzoeksters Fatma Agca en Jennifer Vos aan het woord. Fatma Agca schrijft over identiteitsontwikkeling bij Turks-Nederlandse moslim adolescenten in Alp-

hen aan de Rijn. Jennifer Vos vraagt aan Indonesische moslims in Nederland hoe ‘thuis’ ze zijn in Nederland.

Ook lezen we het commentaar van Martijn de Koning, bekend onderzoeker onder Marokkaanse moslims van de tweede generatie op het SCP rapport.

Een heel aparte groep, minderheid binnen de minderheden, bestaat uit sji'ieten in Nederland. Buitelaar en Vrijhoef geven een eerste verkennend overzicht van de groep.

Twee deelnemers aan een Europees project over interreligieus leren, Nora Asrami en Marleen Kramer-Purmer, sluiten hun deelname af met een briefwisseling over de vraag wat deze intensieve ontmoeting hen gebracht heeft. In Begrip een gedeelte uit deze briefwisseling.

Al met al een afwisselend nummer, dat te zien geeft dat de moslimgemeenschap in Nederland intern zeer divers is.

Leren staan op de wortels van de Islam

Interview met Fatma Agca

Fatma is 24 jaar oud, woont in Alphen aan den Rijn en is bezig met haar promotieonderzoek aan de Radboud Universiteit, Nijmegen.

et thema van mijn onderzoek is de identiteitsontwikkeling bij Turks-Nederlandse moslim adolescenten. Voor mij is ‘identiteit’ niet iets dat bij voorbaat vastligt. Ik laat me inspireren door de theorie van het dialogische zelf. Volgens deze theorie zijn mensen altijd in gesprek met zichzelf en met anderen over wie ze zijn en worden alle deelidentiteiten gerepresenteerd door een stem. Het resultaat van deze dialogen bepaalt uiteindelijk het gedrag en ook de identiteitsontwikkeling. En dat gesprek heeft telkens verschillende uitkomsten, het blijft niet steken in een status quo. De context waarin je op een be-

paald moment zit, bepaalt hoe dat gesprek binnen in jezelf er op dat moment uitziet.

Als ik bijvoorbeeld naar mezelf kijk, dan kan ik niet zeggen: ‘ik ben Turks’ of ‘ik ben Nederlander’ en daar is dan alles mee gezegd. Ik kan zelfs niet zeggen: ‘ik ben Turkse Nederlander’, of ‘ik zit tussen twee culturen in’, nee, hoe ik mezelf ervaar in de werkelijkheid is veel complexer. Ik heb eerst op een katholieke basisschool gezeten, in groep 3 ben ik overgestapt naar een islamitische basisschool en daarna heb ik op een christelijke middelbare school gezeten. Op al die scholen had ik vrienden met wie ik heel veel heb kunnen delen. Daarna heb ik gestudeerd op de Universiteit van Utrecht en nu zit ik op de Radboud Universiteit. Van al die omgevingen neem ik stukjes mee in mezelf. Ik woon in Alphen aan den Rijn en ik ervaar mezelf als een Alphenaar, maar ik draag ook stukjes Turkije met me mee.

Voor mijn onderzoek ga ik jongeren interviewen in twee leeftijdsgroepen: aan het begin van de middelbare school en in de laatste klassen. Dat doe ik op grond van een theorie van Erikson over identiteitsontwikkeling. Erikson onderscheidt verschillende fasen in de ontwikkeling van het menselijk leven. Heel belangrijk is de adolescentiefase waarin jongeren zich geleidelijk losmaken van hun ouders en op eigen benen leren staan. Ook experimenteren ze in deze fase veel met verschillende rollen, wat dan uitmondt in hun identiteit. Als dat misgaat ontstaat ‘role confusion’. Maar als het proces goed gaat, weten jongvolwassenen uiteindelijk wie ze zijn en waar ze voor staan (identity development). Al moet ik daar ook bij zeggen dat identiteit in principe je hele leven lang blijft veranderen en ontwikkelen. Aan het begin van de middelbare school zijn je ouders nog erg belangrijk voor het beeld dat je hebt van jezelf. Geleidelijk aan krijg je andere rolmodellen, zoals leeftijdsgenoten en inspirerende figuren uit de buitenwereld. Je doet allerlei ervaringen op. De taak die je hebt in

deze periode is volgens Erikson dat je die ervaringen gebruikt om een brug te slaan naar de identiteit die je zou willen hebben. ‘Hoe sta ik in het leven, wat is mijn doel?’ is dan de vraag die jongeren zich telkens stellen, ook al doen ze dat niet bewust 24 uur per dag. Ik wil dus de verhalen van jongeren die aan het begin van dit proces staan (jongeren van 12-14 jaar) vergelijken met de verhalen van jongeren die al een meer uitgewerkt beeld van de toekomst hebben (in de leeftijd 16-18 jaar). En dan specifiek voor de keuzes die ze maken als jonge, islamitische Nederlanders van Turkse komaf.

Je hebt dus een theoretisch kader ontworpen voor je onderzoek, maar bent nog niet bezig met de interviews zelf. Toch heb je al een idee over je onderzoeksgroep. Kun je daar iets over vertellen? Bij wie sluiten jongeren van je doelgroep zich graag aan? Voelen ze zich meer thuis in de moskee of meer bij Nederlandse jongeren, of hebben ze andere sociale verbanden?

Dat is verschillend. Wat onder meer verbindend is, is de studie. Vaak zie je dan dat jongeren zoals ik weliswaar contact hebben met Nederlandse vriendinnen, maar dat ze zich vaak ook snel op hun gemak voelen bij andere jongeren die een vergelijkbare achtergrond hebben. Dit heb ik zelf ook ervaren tijdens mijn studie, toen ik onbewust toch het contact met de groep “allochtonen” zocht. Het is dan niet eens altijd zo dat je uit hetzelfde land komt, maar er is wel iets wat je tot elkaar aantrekt. Ik denk dat dat voor alles geldt wat ons verbindt met onze medemens. Voor mij is cultuur of religie weleens een punt van overeenkomst, maar voor een ander kan dat muziek of sport zijn.

En we kwamen uit heel verschillende culturen. Maar toch voel je je bij elkaar snel thuis, je herkent iets.

Ik ga ook regelmatig naar de moskee in Alphen a/d Rijn, maar of ik daar nu voor het bidden kom of voor de ontmoeting... thuis kan je ook bidden, dus meer voor de ontmoeting. Ik ben zelf geïnspireerd door het idee van de Poldermoskee. De moskee als een plek waar je meer doet dan bidden, waar je cursussen kunt volgen op allerlei terreinen, waar je anderen kunt ontmoeten. Op een bescheiden manier proberen we dat ook in Alphen, en ik zie die multifunctionele manier om moskee

te zijn meer om me heen. Persoonlijk ben ik van mening dat de moskee meer kan bieden dan alleen een religieuze ontmoeting. Overigens kan je niet zo goed meten hoe 'islamitisch' iemand is door te kijken naar moskeebezoek. Dat is mijn kritiek ook op het onderzoek van het SCP ¹, waar een criterium is of jongeren de

moskee meer of minder bezoeken dan hun ouders. De moskee speelt in de islam een andere rol dan de kerk in het christendom. Het is onder meer een sociale ruimte waar je anderen tegen kan komen. Dat maakt moskeebezoek niet het enige criterium voor religiositeit.

Nu is de Turkse moskee voor mij nog een belangrijke plek voor ontmoeting. Ik vraag me wel eens af of dat over dertig jaar nog zo is voor de generatie die dan opgroeit. De taal is nu nog wel een verbindende factor, maar ik denk niet dat mensen straks even goed Turks spreken en dat juist daardoor de overstap naar het Nederlands eraan zit te komen. Ik voorzie daarom wel iets van een *Nederlandse islam*, aangezien de islam vaak verweven is geraakt met de cultuur van de mensen die de islam belijden. Het zou dus kunnen dat onze kinderen over 20 jaar een moskee bezoeken waar Nederlands de voertaal is, en waar mensen van verschillende culturele wortels naartoe gaan. Ik vind het moeilijk om te voorspellen of dat inderdaad zo zal gebeuren. Want anderzijds: zelfs al zou je thuis Nederlands spreken, dan nog blijf je dezelfde sociale omgeving delen met andere mensen die Turkse wortels hebben. De etniciteit verbindt nu eenmaal mensen. Je herkent elkaar gemakkelijk in wat je leuk vindt, je hebt deels dezelfde smaak, je luistert naar dezelfde muziek, vindt hetzelfde eten lekker. Wij gaan ieder jaar nog terug naar Turkije, ik heb contact met mijn familie. En thuis worden er Turkse televisieprogramma's gekeken. Zelf heb ik geen geduld voor de Turkse soaps die soms wel twee uur duren. Televisie is niet echt mijn ding, maar ik lees wel veel in het

¹ Zie de inleiding

Turks. Ook luister ik heel graag Turks en Koerdisch volksmuziek en speel ik zelf de *saz*.

Voorzie je onder jongeren een grote groei van Salafi groepen, die zich beroepen op de zuivere, oorspronkelijke islam?

Ik vind het moeilijk daar iets van te zeggen, omdat ik het in mijn omgeving totaal niet tegenkom. Net als jij haal ik mijn informatie daarover vooral uit de media. Persoonlijk ken ik geen mensen die daardoor beïnvloed zijn. Ik denk dat het vooral jongeren zijn die in verwarring zijn over hun identiteit. Die zich afgewezen voelen door de meerderheid en daarop helaas verkeerd reageren door een tegenbeweging te vormen. Ik kom die salafi stroming niet zozeer tegen, maar ik merk dat het gevoel van ongewenst zijn bij sommige jongeren wel leeft. Ik vind het zelf veel effectiever om met mensen in gesprek te gaan. Om hen als het ware een kijkje in de keuken te gunnen, zodat zij kennis kunnen maken met mij en mijn achtergrond. Ik neem mensen onwetendheid niet zozeer kwalijk, onbekend maakt tenslotte onbemind. Vooroordelen zie ik natuurlijk liever niet, maar helaas kom ik het nog steeds vaak tegen. Het is beter, wanneer mensen om je heen vooroordelen hebben over moslims om daarover met hen in gesprek te gaan. Stap een keer op je burens af met iets lekkers in de Ramadan of toon simpelweg interesse in mensen om je heen. Door jezelf open te stellen, merk je vaak dat men zich ook voor jou openstelt. Dat is de hele essentie van hoe wij door het leven zouden moeten gaan.

Zie je dan jongeren die geïnspireerd zijn door spirituele vormen van islam, zoals soefisme?

Ja, dat zie ik vaker. Jongeren zijn geen lid van traditionele soefibewegingen, maar laten zich wel inspireren door dat gedachtengoed, bijvoorbeeld teksten van Rumi. Ze komen met kleine groepjes bij elkaar om te praten over dat soort teksten. Als je je laat voeden door zulke denkers geeft dat je beleving van de wereld om je heen een extra tintje.

Hoe zie je de rol van de moslimgemeenschap in de samenleving?

Ik zie niet ‘een moslimgemeenschap’ versus ‘de samenleving’. In mijn beleving ben ik, zijn wij gewoon onderdeel van de samenleving. De islam helpt mij wel om me verantwoordelijk te voelen voor anderen. Je leeft niet voor jezelf als mens, dat is de kern. En daardoor kijk ik met een bepaalde blik naar de samenleving. Als mens en als wetenschapper wil ik leren te staan op de wortels van de islam. Zodra deze wortels worden gevoed door liefde, zal de bloei niet lang op zich laten wachten.

Hoe gingen ze thuis om met de verschillen tussen mannen en vrouwen? Zie jij je positie als vrouw anders dan die van je moeder?

Om te beginnen: voor mijn ouders was er totaal geen verschil tussen de mogelijkheden en de kansen die ze mij hebben geboden en hoe ze met mijn broertjes omgingen. Ik ben door mijn omgeving altijd erg gestimuleerd om door te leren. Mijn moeder had die kansen niet in Turkije. Maar dat heeft niet perse met islam te maken. In de tijd waarin zij opgroeide was er veel politieke onrust en geweld op straat. Mensen reageerden door hun dochters te beschermen. Ik heb in de Nederlandse context dus meer keuzevrijheid gehad dan mijn moeder. Inmiddels is de situatie in Turkije ook verbeterd. Op de Turkse televisie zie je voortdurend een soort Postbus 51- spotjes, waarin ouders worden aangemoedigd om hun dochters door te laten leren.

Ik maak wel andere keuzes dan mijn Nederlandse vriendinnen op de middelbare school bijvoorbeeld. Als zij in het weekend uit gingen, bleef ik thuis. Dat was weliswaar mijn persoonlijke keuze, maar anderzijds kan je je wel afvragen of die keuze ook niet te maken had met mijn opvoeding, de verwachting van mijn ouders en mijn socialisatie binnen deze context. Ik vind het moeilijk om die dingen

uit elkaar te halen. En natuurlijk ben ik wel eens gebotst met mijn ouders, waren er ook wel eens conflicten. Dat heb je denk ik in elk gezin, in elke context als de jongere generatie opgroeit.

Literatuur:

Hermans, H.J.M., & Kempen, H.J.G. (1993). *The Dialogical Self: Meaning as Movement*. San Diego, Cal: Academic Press

EH Erikson, *Kind en de samenleving*. Unieboek 2008

‘Dit is hoe we thuis zijn’

Jennifer Vos is Master of Arts in International Business Communication en Master of Arts in Religious Studies. Zij is junior-onderzoeker bij het Nijmeegs Instituut voor Missiewetenschappen & het Centre for World Christianity and Interreligious Studies aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Zij doet onderzoek naar relaties tussen moslim- en christenmigranten in Nederland. j.vos@nim.ru.nl

Indonesische moslims in Nederland

Veel niet-westerse migranten in Nederland, met name die van onze voormalige koloniën, komen van landen die van oudsher multicultureel en multireligieus zijn. Christenen en moslims in die landen zijn gewend om elkaar regelmatig tegen te komen en men viert elkaars religieuze feesten. Er wordt dus wel gesteld dat (postkoloniale) migranten in Nederland als voorbeeld kunnen dienen voor vreedzaam samenleven in de multiculturele samenleving hier (Campbell, Marshall 2007: 5). Het Nijmeegs Instituut voor Missiewetenschappen/Centre for World Christianity & Interreligious Studies werkt aan een onderzoeksproject over migranten als bruggenbouwers in de Nederlandse multiculturele maatschappij. In dit onderzoek kijken we naar de relatie tussen nationale, etni-

sche en religieuze identiteiten. We kijken naar de sociale identiteitsconstructie van migranten. Er wordt vaak gezegd dat religie een westers concept is, dus dat niet-westerse mensen op de eerste plaats Afrikaan of Aziaat zijn, en pas op de tweede plaats moslim of christen. Dus, nationale identiteit is belangrijker dan religieuze identiteit. Maar als dat al waar is, dan blijft de vraag of dit ook geldt voor migranten? In het onderzoeksproject kijken we naar hoe christen- en moslim migranten uit Indonesië en Suriname in Nederland met elkaar omgaan. Voor deze bijdrage aan Begrip is gekeken naar de interviews die met Indonesische moslims in Den Haag zijn gehouden voor het onderzoek. Het doel van de gesprekken was een genuanceerd beeld te krijgen van de Indonesische moslimgemeenschap in Nederland.

Dit is mini-Indonesië

De Indonesische moslimgemeenschap in Nederland is erg divers. Er zijn Indonesiërs die hier veertig of vijftig jaar zijn, van wie het Nederlands erg gebrekkig is en die nog steeds een Indonesisch paspoort hebben, omdat ze ervan dromen om ooit terug te gaan naar Indonesië. Er zijn anderen die zichzelf als Indonesiër zien maar die een Nederlands paspoort hebben omdat

ze getrouwd zijn met een Nederlandse echtgenoot. En er zijn afstammelingen van Indo's, van wie sommige tot de islam zijn bekeerd, die hun Indonesische roots koesteren maar door de Indonesische ambassade niet als Indonesiërs worden gezien. De Indonesische moslims zijn erg divers op het gebied van etnische achtergrond, er zijn Sundanezen, Javanen, Madurezen enzovoort. Maar ook de sociale posities zijn divers, sommigen kwamen lang geleden hier voor studie of werk en

zijn hier gebleven vanwege hun kinderen en kleinkinderen. Anderen zijn studenten of medewerkers van de Indonesische overheid die hier voor een korte periode zijn, slechts vier of vijf jaar.

Ondanks hun diversiteit is er een gemeenschappelijk gevoel van affiniteit onder de Indonesische moslim migranten dat ‘moeilijk te beschrijven is.’ Zoals één van hen zegt, ‘onze gewoontes verdwijnen niet met één nachtje slapen.’ ‘We zijn hier allemaal als gasten, dit is niet ons thuisland’. ‘Deze moskee (de Indonesische moskee in Den Haag), dit is een klein stukje Indonesië. Dit is hoe we thuis zijn.’ Een medewerker van de Indonesische ambassade zegt, ‘dit is onze Indonesische filosofie, eenheid in verscheidenheid.’ Maar, ‘naast Indonesiër, zijn we ook leden van onze etnische groep.’ Dus los van nationale identiteit is er ook een etnische identiteit.

We zijn flexibeler

Gevraagd om te omschrijven ‘hoe we thuis zijn’ zeggen de Indonesische moslims dat ze niet zijn zoals Arabieren of moslims van Marokkaanse of Turkse afkomst. Zij zijn anders. Indonesische moslims omschrijven zichzelf als ‘gematigde moslims’. Ze zijn ‘flexibeler’, ‘toleranter’ en ‘opener’. ‘Andere moslims’ uit Turkije of Marokko zijn ‘een beetje strenger’, bij-

voorbeeld met betrekking tot voedselbeperkingen of relaties tussen de verschillende seksen. Indonesische moslims zeggen dat ze ‘minder streng’ zijn, ‘moderner’. In relatie tot halâl eten, ‘zo lang het geen varkensvlees is, bijvoorbeeld rundvlees of kip, is het okay om te eten, (zelfs) als het niet op de juiste manier is geslacht.’ En, ‘we scheiden mannen en vrouwen niet. In onze moskee zijn we altijd gemengd; alleen de mannen zitten voorin en de vrouwen zitten achterin.’ Er zijn alleen verschillen in interpretatie. Sommigen zijn Muhammadiyah-leden; andere leden zijn van Nahdatul Ulama (twee stromingen binnen de islam in Indonesië).

We lopen niet snel

Op de vraag hoe men in relatie staat tot de Nederlandse maatschappij, en of het leven als moslim moeilijker is geworden na de aanslagen van 11-9-2001, antwoorden de Indonesische moslims in Den Haag dat dit niet het geval is. Op een bepaalde manier is het leven zelfs makkelijker geworden voor Indonesische moslims. ‘Toen wij hier kwamen waren er geen moskeeën’, en ‘er waren geen winkels die halâl-vlees verkochten. We moesten naar een dorp gaan, naar een boer en zelf slachten.’ Nu zijn er overal moskeeën en is het gemakkelijk om halâl-vlees te verkrijgen. Dus, ‘het leven is veranderd, ja, maar op een positieve manier’. ‘Misschien zijn we wat terughoudender om openlijk te praten sinds de aanslagen van elf september’, zegt een respondent, ‘maar we praten sowieso niet over politiek (in de moskee)’. Ja, ‘de media stoppen ons in een hokje, dan hebben ze iets om over te schrijven. Maar in feite zijn wij niet zo anders (dan de Nederlanders)’. Gevraagd waarom Indonesische moslims onzichtbaar of stil zijn in de Nederlandse maatschappij zeggen ze, ‘Dit is de Indonesische cultuur.’ ‘Het zit niet in ons karakter om extravert te zijn.’ ‘De Indonesiër is een beetje terughoudend van nature.’ ‘We gaan confrontaties uit de weg.’ De Indonesische moslims beschrijven zichzelf als ‘stil’. ‘We lopen niet snel.’ ‘Niet haasten, doe maar rustig aan.’ ‘We zijn kalm, onverstoorbaar.’ ‘Nederlanders zijn directer dan Indonesiërs.’ ‘We zijn niet bang voor meneer Wilders.’ ‘Ik kan hem verwijten dat hij ons beschuldigt, maar dan sta ik morgen in de krant.’ ‘We zoeken de media niet op’. Een imam van de Indonesische moskee legt uit waarom Indonesische moslims niet bang zijn voor Geert Wilders: ‘Sinds de tijd van de profeet tot het einde van de wereld zullen er altijd mensen zijn die voor of tegen de islam zijn’, zegt de imam. ‘Zelfs Umar wilde de profeet vermoorden omdat hij de eenheid van de familieclan bedreigde. Maar toen hij zijn eigen zus een Koranvers hoorde reciteren, is hij tot de islam bekeerd en werd de tweede kalief.’ Dit voorbeeld laat zien dat hardliners zoals Geert Wilders van alle tijden en plaatsen zijn. Ze komen en gaan. ‘Als we ons op een fatsoenlijke manier gedragen’, en ‘als we ons niet beledigd voelen door deze persoon, hoeven we niet bang te zijn’ en ‘kunnen we gewoon rustig doorgaan.’ We praten niet over religie. Gevraagd aan Indonesische moslims hoe ze in relatie staan tot Indonesische christenen zeggen ze dat relaties ‘goed’ zijn, ‘flexibel’ en ‘harmonieus’. Maar, relaties tussen moslims en christe-

nen zijn meer sociaal dan religieus. Indonesische moslims zeggen dat als ze op een huwelijk of een begrafenis zijn met christenen, ze ‘samen vieren’, ‘samen eten’. Maar, ‘we hebben bepaalde grenzen’, zegt een imam van de Indonesische moskee, ‘we bidden niet samen’. Relaties tussen moslims en christenen zijn inter-persoonlijk, van mens tot mens, niet op de manier van georganiseerde interreligieuze dialoog. Voor sommige Indonesische moslims is religie niet zo relevant,

of helemaal niet belangrijk in het dagelijks leven. Voor andere is religie ‘gevaarlijk’ en ‘te gevoelig’ om over te praten. ‘We kijken televisie en we zien veel terrorisme.’ Daar praten we

niet over. ‘We willen elkaar geen pijn doen.’ Sommige mensen neigen te denken ‘mijn geloof is beter dan jouw geloof.’ We voelen ons daar ongemakkelijk bij. Sommige geïnterviewden halen ervaringen van de vereniging van Indonesische studenten in Nederland (PPI) aan. Zij hebben besloten om niet over geloof te praten. Zoals één van hen zei: ‘We respecteren elkaar. Dit is mijn religie, dit is jouw religie’, hierbij wordt impliciet een Koranvers ‘jullie hebben jullie godsdienst, en ik heb mijn godsdienst’ (Soera 109: 6) aangehaald. ‘We komen uit hetzelfde land, alleen onze religie is anders.’ Andere geïnterviewden halen de ervaringen van de vereniging voor jonge moslims in Europa (PPME) aan. Het doel van de PPME is om het islamitische geloof levend te houden en te versterken in de Nederlandse context. De PPME komt elke zaterdag bij elkaar in de Al Hik-

mah moskee, beheerd maar niet in eigendom van de Indonesische ambassade in Nederland. Volgens PPME-leden worden moslim-christen relaties verstoord door de politiek. Daarom ‘praten we niet over politiek; we laten politiek buiten beschouwing’.

Indonesië heeft Pancasila

Gevraagd hoe de situatie in Indonesië de Indonesische moslims in Nederland beïnvloed antwoorden sommige geïnterviewden dat hun ervaringen van een milde en tolerante islam in Indonesië hen onderscheidt van andere moslims. In Indonesië, ‘staat de moskee naast de kerk, zoals het geval is in Jakarta.’ ‘Onze stichters hebben gezegd dat ondanks dat de meerderheid moslim is we onze natie niet moeten baseren op de principes van de islam. De Pancasila-filosofie is gebaseerd

op diversiteit.’ Pancasila betekent vijf principes: geloof in God, respecteren van humaniteit, eenheid, welvaart en rechtvaardigheid.

Deze gezamenlijke achtergrond maakt Indonesische moslims anders dan moslims van Marokkaanse of Turkse afkomst die gewend waren om te leven in meer monoreligieuze landen en daar bijna geen niet-moslims ontmoet

hebben. ‘Deze moskee in Den Haag is gewoon een weerspiegeling van wat we in Indonesië hebben.’ Indonesische moslims positioneren zichzelf als ‘gematigd’, ‘mild’, ‘flexibel’ en ‘tolerant’. Dit maakt hen anders dan ‘Arabieren’, die strikter zijn. Indonesische moslims identificeren islam als een ‘vreedzame, zeer vreedzame’ religie. Islam is nogal individualistisch en naar binnen gekeerd. Islam heeft een ‘losse organisatie’ en is erg ‘informeel’.

Dus, Indonesische moslims positioneren zichzelf niet alleen als ‘stille’ en ‘gereserveerde’ mensen omdat dit onderdeel is van hun cultuur, maar ook als ‘gematigde’ en ‘flexibele’ moslims, wat hun definitie is van islam.

Conclusie

Terugkijkend naar de sociale identiteitsconstructie van Indonesiërs in Den Haag springt als eerste element de grote diversiteit van deze migrantengroep in het oog. Zoals één respondent zei, dit is ‘mini-Indonesië’, dus de verschillen tussen groepen binnen Indonesië zijn ook in Den Haag aanwezig. Maar er is ook een ‘gemeenschappelijk gevoel’ van Indonesiër zijn en de Indonesische moslims refereren aan de nationale filosofie van eenheid in verscheidenheid om te beschrijven ‘hoe we thuis zijn’.

Gevraagd hoe Indonesische moslims bijdragen aan het debat over de multiculturele samenleving in Nederland valt als eerste op dat de Indonesische moslims nogal stil zijn in dat debat. Volgens een respondent, ‘hoort dit bij de Indonesische cultuur’. ‘Indonesiërs zijn van nature terughoudend.’ Maar volgens anderen heeft het ook te maken met hun interpretatie van de islam die nogal individueel en naar binnen gekeerd is.

Omdat Indonesische moslims extremisme in Indonesië hebben meegemaakt, lijkt hun bijdrage aan het debat vooral te zijn ‘geen paniek!’ Hardliners zijn van alle tijden en plaatsen. Ze komen en gaan. Dus, ‘wees niet bang’, ‘doe rustig aan’ en ‘ga je eigen weg’.

De geïnterviewden nemen zonder uitzondering actief deel aan de Nederlandse samenleving en zien zichzelf als burger van de Nederlandse samenleving. Ze studeren, werken of hebben langdurig gewerkt en zijn nu met pensioen. De anderen onder hen geven aan dat ze hadden willen studeren, maar zelf de kans niet hadden. Zij hebben hun kinderen gestimuleerd om dat wel te doen en vaak met succes. Trots vertellen ze dat hun kinderen goed terechtgekomen zijn. Er lijkt sprake te zijn van een geslaagde integratie en participatie.

Voor Indonesische moslims in Nederland is het niet meer dan normaal dat er mensen zijn die hun geloofsovertuiging niet delen of dat er mensen met een andere etnische of culturele achtergrond in Nederland wonen. Dit is onderdeel van hun visie op burgerschap zoals ze dat vanuit Indonesië kennen. Het is voor de geïnterviewde Indonesische moslims vanzelfsprekend dit ook toe te passen op de Nederlandse samenleving.

Zie ook : <http://www.youtube.com/watch?v=CwP5sc6VArE> (noot v.d.redactie)

Islam van Nederland

door Martijn de Koning

Martijn de Koning is verbonden aan de Radboud Universiteit Nijmegen en Universiteit van Amsterdam. Hij doet onderzoek naar onder andere identiteitsvorming van jonge Marokkaans-Nederlandse moslims, 'salafisme' en moslims die vanuit Nederland naar Engeland gemigreerd zijn. In 2008 promoveerde hij op zijn proefschrift *Zoeken naar een 'zuivere' islam* en recent schreef hij met anderen het boek *Ervaren en ervaren worden - opstellen over langdurig sociaalwetenschappelijk veldonderzoek*.

Het rapport *Moslim in Nederland*, is een gedegen rapportage van Mieke Maliepaard en Merove Gijsberts. Ze laten goed zien hoe divers de 825.000 Nederlandse moslims zijn, ook al noemt een groot deel zich moslim. Zo openbaart zich achter het etiketje moslim een grote mate van variatie in deelname aan specifieke praktijken zoals bidden, vasten, het volgen van voedselvoorschriften, het dragen van een hoofddoek, enzovoorts. Typisch voor survey-onderzoek is dat de resultaten bekeken worden door de lens van een specifieke vraag: 'Wordt men meer of minder religieus?'. Het mooie aan dit onderzoek is echter ook dat de gelaagdheid en tegenstrijdige ontwikkelingen in de religiositeit van moslims goed te zien zijn: zo hangt een minder sterke religiositeit nauw samen met een hoger opleidingsniveau, maar dit geldt juist weer niet voor Marokkaanse en Somalische Nederlanders.

Mijn reflectiebijdrage in dat rapport richtte zich op twee aspecten: de wijze waarop het onderzoeksveld gedefinieerd wordt (wat verstaan we in onderzoek eigenlijk onder islam en moslims?) en de scheiding tussen het seculiere en religieuze (we maken vaak een tegenstelling tussen wat seculier en wat religieus zou zijn; terwijl de grenzen tussen beide juist erg vaag en open kunnen zijn). Deze kwesties kunnen niet los gezien worden van de politieke context waarin islam en moslims onderwerpen zijn geworden van politiek en publiek debat over integra-

tie, veiligheid en de positie van religie (ic. Islam) in een christelijk-seculiere samenleving. De relatie tussen onderzoek en probleemcategorieën in de samenleving is een aloude, die ook niet alleen betrekking heeft op moslims. In het bijzonder statistisch onderzoek heeft onder meer haar wortels in de behoefte van natiestaten om haar bevolking in kaart te brengen, te analyseren en vervolgens te reguleren. Dat maakt dergelijk onderzoek niet direct waardeloos of ‘met een korreltje zout te nemen’ maar het betekent wel dat onderzoekers (en zeker niet alleen survey-onderzoekers) kritisch dienen te kijken naar begrippen die worden gebruikt en de tendensen die zichtbaar worden in onderzoeksthema’s. Dit geldt ook voor de kwestie van ‘Nederlandse’ islam. Wat wordt hiermee bedoeld?

Een ‘Nederlandse islam’?

De vraag naar een ‘Nederlandse’ islam is een aloude. Vooral het minderhedenbeleid, opgezet na de gewelddadige acties van Molukkers in de jaren ’70, en later het integratiebeleid hebben ervoor gezorgd dat de islam erkenning heeft gevonden en heeft kunnen institutionaliseren in Nederland. De bedoeling daarbij was de ontwikkeling van de moslingemeenschap te

veranderen naar een ‘Nederlandse’ (ook opgevat als meer ‘liberale’) richting. We zien hier een vermenging van het management van islam in de samenleving met het integratiebeleid. Dit betekent dat er een scheiding wordt gemaakt tussen ‘wij’ (de autochtone niet-moslim ingezetenen) en ‘zij’ (de allochtone, in dit geval moslim, ingezetenen) waarbij de laatste dienen te integreren in de samenleving van de autochtonen. In dit beleid is steeds meer de nadruk komen te liggen op aanpassing in culturele zin: migranten dienen het ideaalbeeld van seksuele en seculiere vrijheden te accepteren of (in de recente agenda van Asscher) zelfs te verinnerlijken. Daarbij wordt uitgegaan van de natiestaat als vanzelfsprekend kader en onderzoek naar moslims en migranten wordt dan ook meestal binnen dat kader verricht. De gedachte is daarbij dat identificatie met de natiestaat waar men woont een teken van integratie is.

Die tegenstelling tussen ‘wij’ en zij’ lijkt ook overgenomen te zijn door moslims. Uit het onderzoek van Maliepaard en Gijsberts blijkt dat degene die zich niet als moslim identificeert zich vaker als volledig Nederlands identificeert en dat degene die zich als moslim identificeert zich juist sterker met de etnische categorie identificeert of, in mindere mate, met zowel Nederland als de etnische groep. Hoe meer belang er aan de moslimidentiteit wordt gehecht des te sterker de identificatie met de etnische groep en des te zwakker met de Nederlandse identiteit; iets dat vooral bij de Marokkaans-Nederlandse moslims te zien is. De verschillen tussen moslims en niet-moslims bij de vluchtelingengroepen zijn gelijk, maar wel kleiner. De onderzoekers stellen daarbij terecht dat het te vroeg is om te bepalen of er nu wel of niet een ‘Nederlandse’ islam ontstaat die los zou staan van het land van herkomst. Volgens hen zou dit kunnen, maar doordat het tegenwoordig voor migranten erg makkelijk is om transnationale banden te onderhouden, zou een volledige ontkoppeling met het land van herkomst onwaarschijnlijk zijn.

Transnationale islam vs. ‘Nederlandse’ islam

Dat laatste is een terecht punt; natuurlijk kunnen mensen best een tegenstelling ervaren tussen etnische identiteit en een Nederlandse identiteit of tussen een moslim identiteit en een Nederlandse identiteit, maar dit hoeft niet zo te zijn. De vraag is eveneens of een ‘Nederlandse’ islam per se een islam moet zijn die losstaat van het land van herkomst. Of van andere landen. De transnationale banden zijn waarschijnlijk voor de tweede generatie anders dan voor de eerste generatie. Voor de tweede generatie hoeven transnationale banden niet alleen betrekking te hebben op het land van herkomst van de eerste generatie, maar kunnen zich bijvoorbeeld ook richten op Saoedi-Arabië, Egypte en Engeland. Transnationale

trends in islam zoals de revitaliseringsbewegingen van Gülen en het salafisme kunnen daarbij een rol spelen, hoewel zeker de laatste gezien haar ultra-conservatieve agenda niet snel tot een ‘Nederlandse’ islam gerekend zal worden (dat geeft nog maar eens aan hoe normatief het idee van een ‘Nederlandse’ islam eigenlijk is). Het idee dat een islam waarbij moslims ook gericht zijn op andere landen geen ‘Nederlandse’ islam is, verraaft ook een zekere preoccupatie met de (Nederlandse) natie-staat die een eenduidige identificatie en loyaliteit zou verlangen. Een dergelijk idee miskent echter het eeuwenoude mondiale karakter van de islam (en andere religies) en de invloed van globalisering die zich op verschillende manieren doet voelen. Ook het idee dat integratie haaks zou staan op transnationale verbanden valt te betwijfelen. Er zijn onderzoeken die erop wijzen dat juist transnationale relaties een sterke samenhang vertonen met participatie in en identificatie met het land van vestiging. Het is overigens nog maar de vraag of

voor moslims in Nederland de identificatie met Nederland of het land van herkomst het belangrijkste is. In het dagelijks leven lijkt men zich sterker te identificeren met de plaats waar men woont dan met de natiestaat waar men woont of waar men vandaan komt.

Een islam van Nederland

Afgezien van alle normatieve connotaties van het idee van ‘Nederlandse’ islam, laat het onderzoek van Maliepaard en Gijsberts duidelijk zien dat er niet noodzakelijkerwijze een tegenstelling is tussen islam en Nederland. We kunnen ook stellen dat er inmiddels een islam is ontstaan die redelijk

stevig geworteld is in Nederland en niet losstaat van transnationale verbanden; net zo goed als Nederland nu eenmaal ook geen eiland is. Alle zorgen over ‘islamisering’ ten spijt, de institutionalisering van islam, de aanwezigheid van tweede en derde generatie moslims, de sterke invloed vanuit het Nederlandse islamdebat en het integratiebeleid van de Nederlandse overheid hebben ervoor gezorgd dat er al lang een islam van Nederland bestaat.

Sjiïeten tegenover religie, etniciteit en burgerschap

Door Arjen Buitelaar en Vincent Vrijhoef

Dit artikel is een korte samenvatting van een presentatie en analyse van een onderzoek dat uitgevoerd werd onder jonge, Nederlandse en Belgische sjiïeten. Via een online enquête werden er vragen voorgelegd rondom drie thema's: hun religie, hun etniciteit en hun Nederlandse of Belgische burgerschap. Onze voornaamste interesse lag hierbij in de manier waarop de jonge sjiïeten denken over deze thema's, in verband met de gesuggereerde groeiende verwijdering tussen autochtone West-Europeanen en de moslimgemeenschappen. De onderzoeksvraag die wij hiervoor opstelden ging dan ook over de manier waarop jonge sjiïeten hun identiteit vormen aan de hand van voornoemde thema's.

Aan ons onderzoek namen 88 mensen deel met een man-vrouw-verhouding van twee tot drie met een gemiddelde leeftijd van 22 à 23 jaar. Onder de respondenten bevonden zich voornamelijk Afghanen en Irakezen (ruim de helft). Dit komt mogelijk door oorlogsgeweld in Afghanistan en Irak. Dit heeft een migratiestroom op gang gebracht die in veel gevallen eindigde in het Verenigd Koninkrijk, maar ook in Nederland en België bleven veel sjiïeten wonen.

Religie

De religiositeit onder onze deelnemers, die voor het overgrote deel hoogopgeleid zijn, is van een hoog niveau. Dit is in tegenspraak met verwachtingen uit de secularisatiethese en ook met conclusies van andere onderzoeken, zoals dat van Maliepaard e.a. De mate van religiositeit is gemeten aan de hand van vragen over bijvoorbeeld huwelijk, het vieren van religieuze feestdagen en theologische kwesties, zoals de status van de Koran en van Ali, die een belangrijke plek inneemt binnen de sjia.

Tachtig procent van de deelnemers kwalificeert zichzelf als sjiïet, tegenover twintig procent die zichzelf 'gewoon moslim' noemt. Voor de 88 deelnemers speelt bij 85 procent het geloof een zeer belangrijke rol in het leven. Dit uit zich bijvoorbeeld in de frequentie waarin zij over religie spreken met vrienden en familie.

Sjiitische islam is voor een groot deel inhoudelijk hetzelfde als soennitische islam. Zo bidden sjiïeten niet anders, vaker of minder vaak dan soennieten. Ook moeten zij één keer in hun leven op pelgrimstocht naar Mekka (hadj). In vergelijking met soennitische moslims is het duidelijk dat de sjiitische component aanwezig is via het vieren van geboortedagen van de bijzondere imams; niet alleen de algemene 'îd al-fitr (feest na de Ramadan) en 'îd al-adha (schapenfeest), maar ook het voor sjiïeten specifieke asjoera en 'îd al-ghadîr, waarop de profeet Ali als zijn opvolger aanstelde, worden bij elke deelnemer thuis gevierd. Dit vindt vaak in groepsverband plaats, zoals in de moskee of in bredere huiselijke kring.

Wat betreft de Koran zijn de respondenten het unaniem eens over de boodschap: deze bevat het woord van God. God is voor de overgrote meerderheid (93 procent) dezelfde als Allah. Het is echter niet zo dat hetzelfde aantal

mensen vindt dat de Koran woord voor woord letterlijk genomen moet worden; dat gaat op voor 30 procent; de overgrote meerderheid is van mening dat de Koran niet letterlijk gelezen moet worden, maar dat men rekening moet houden met de tijd- en plaatsgebonden omstandigheden van de openbaring.

Ali's profeetschap

Slechts zes vrouwelijke respondenten deelden de 'extreem sjiitische' (ghoelât) opvatting dat óók Ali een profeet was. Wel gaven zij aan dat islam voor hen een belangrijke rol in het leven speelt en dat thuis vaak over islam gesproken wordt. Markant was één hoogopgeleide Afghaanse die in het profeetschap van Ali gelooft en aangaf dat islam een belangrijke rol in haar leven speelt. Thuis wordt echter op 'îd al-fitr na geen enkele islamitische, laat staan specifiek sjiitische, feestdag gevierd. Ook noemt zij zich liever 'gewoon moslim' dan sjiïet, was van mening dat de Koran letterlijk genomen moet worden en gaf aan de hanafitische

rechtsschool te volgen. Dat zet vraagtekens bij de werkelijke overtuigingen. Ook enigszins tegenstrijdig met hun antwoord op het profeetschap van Ali is dat vier van deze zes vrouwen er ook van overtuigd zijn dat Mohammed de laatste profeet was.

Een enkeling verwees in de vrije ruimte naar de rol van een imam door te duiden naar koranvers 2: 124: En toen Ibrahiem door zijn Heer op de proef gesteld werd met opdrachten die hij uitvoerde, zei Hij: "Ik maak jou tot voorganger voor de mensen." Deze zei: "Sommigen uit mijn nageslacht ook?" Hij zei: "Mijn verbond zal zich niet uitstrekken tot de onrechtplegers."

In de diepte-interviews die nog zullen volgen zullen we proberen te achterhalen hoe het kan dat onder de overige deelnemers die menen dat Ali geen profeet is toch vijf procent Mohammed niet als laatste profeet ziet.

Binnen sjiiïtische islam ligt veel gezag bij de ayatollahs. Deze geleerden vinden veel navolging onder de gelovigen, die vaak zelf niet genoeg tijd of expertise (menen te) hebben om zelf met geloofskwesties bezig te gaan. Gevolgde ayatollahs zijn bijvoorbeeld Sistani, Khamenei, Fadlallah of een van de Shirazi's. Er zitten ook enkele leuke, opvallende antwoorden bij die zelf ingevuld waren: "mijn voorbeeld is mijn vader en ik volg wat hij volgt " en "ik vind persoonlijk dat je niet als een schaap achter mensen moet gaan rennen. Je moet het zelf onderzoeken, mocht je alsnog de antwoord niet weten kan je altijd aan je ouders vragen ". Over het algemeen kiezen de deelnemers hun ayatollah op basis van de keuze van de ouders of op aanraden van anderen.

Andere religies

De respondenten zijn het er unaniem over eens dat de Koran het woord van God is, althans zolang ze God en Allah als dezelfde zien; bij zes van de respondenten is dat niet het geval omdat ze bijvoorbeeld God meer zien als de christelijke drie-eenheid die verschilt van de islamitische eenheidsleer. De overgrote meerderheid is van mening dat de Koran niet letterlijk gelezen moet worden, maar dat tijd- en plaatsgebonden interpretatie nodig is.

Ruim tweederde van de ondervraagden meent dat islam niet de enige weg tot zieleheil is, maar dat ook mensen van het Boek (in de ruime zin van het woord, joden en christenen) naar de hemel zouden kunnen gaan.

Partnerkeuze

Rondom de partnerkeuze stelden wij twee vragen, namelijk of de ouders het goed (zouden) vinden wanneer er een partner met een andere afkomst of een ander geloof gekozen zou worden. Ruim de helft van de participanten gaat aan deze vraag voorbij door te stellen dat hij/zij dat zelf liever niet wil. De keuze voor een partner van dezelfde etniciteit kan bijvoorbeeld verklaard worden door culturele

overwegingen; de manier waarop de partner denkt over tradities, eten en (sociale) waarden en normen. Deze elementen spelen uiteraard ook bij de keuze voor een partner met hetzelfde geloof; in deze zal het niet onbelangrijk geacht worden dat een partner hetzelfde denkt over opvoeding en spirituele zingeving. Toch staan een aantal deelnemers - en hun ouders - waar-

schijnlijk open voor een Nederlandse of Belgische partner. Wanneer dat het geval is, dan speelt religie een belangrijkere rol dan afkomst.

Etniciteit

Wat betreft de kwestie etniciteit was het voor ons onderzoek vooral van belang waar de ouders van de respondenten geboren zijn en waar zij zelf geboren zijn. De vervolgvragen gingen over de mate waarin zij kennis hebben van het geboorteland van hun ouders en in hoeverre zij zelf interesse hebben voor de etnische en/of culturele achtergrond van hun ouders. Het blijkt dat de meeste respondenten een behoorlijke interesse hebben in het land van hun ouders en bijbehorende cultuurelementen zoals de taal en televisieprogramma's uit het land van de ouders.

Bijna alle ondervraagden kijken naar televisieprogramma's uit het herkomstland van de ouders. Hetzelfde geldt voor het spreken van de ouderlijke taal.

Helemaal opvallend zijn de uitkomsten over de taal van de ouders. Er is slechts één respondent die de taal niet kent en ook niet van plan is die te gaan leren. Drie respondenten leren de taal nu, de rest beheerst de taal matig tot goed. Dit zal deels te maken hebben met de taal die thuis gesproken wordt; het is absoluut niet vanzelfsprekend dat wanneer de ouders eerste generatie immigranten zijn, zij de Nederlandse taal machtig zijn.

Moskeebezoek

Wij vroegen de respondenten 'wat voor moskee zij meestal bezoeken'. Hoewel het veel respondenten niet uitmaakt naar welke moskee zij gaan, is het opvallend dat respondenten die zelf uit Afghanistan of Irak afkomstig zijn, ook meestal naar een Afghaanse of Iraakse moskee gaan. Ook laten veel Afghanen en Iraakse de keuze voor hun moskee ogenschijnlijk afhangen van het land van herkomst van de ouders: een aantal respondenten bezoeken een Afghaanse moskee, terwijl ze zelf niet uit Afghanistan komen, maar hun ouders wel. Voor de Iraakse geldt dit ook.

Voor de respondenten die in Nederland of België geboren zijn, geldt dat elf personen geen voorkeur hebben voor een moskee met een bepaalde etnische achtergrond. Wanneer de Nederlanders of Belgen wel een keuze maken voor een moskee met een bepaalde etnische achtergrond, dan komt dat in negen van de veertien gevallen waarschijnlijk door de afkomst van de ouders. Vijf respondenten uit Nederland of België lijken 'willekeurig' een moskee te kiezen.

Migratiewens

Tijdens het analyseren van de gegevens rees bij ons de vraag of er signalen zijn dat bepaalde etnische groepen het 'leuk' of juist 'minder leuk' lijkt om te verhuizen naar het land van hun ouders. Het blijkt dat er één kleine etnische groep is die verhoudingsgewijs vaak een vertrekvens heeft. Het gaat dan over twee van de drie Saoedi's. Het is in veel gevallen wel zo dat het de respondenten 'leuk' lijkt om in het land van herkomst te wonen, maar een daadwerkelijke vertrekvens

wordt er niet consequent aan verbonden. Veel kennis en/of interesse in het land van de ouders betekent dus zeker niet dat de respondenten (vast) van plan zijn zelf buiten Nederland of België te gaan wonen. In zekere zin zou gezegd kunnen worden dat de respondenten wel een sterke band voelen met de etnische achtergrond, maar ook hun leven in Nederland of België niet willen opgeven ten behoeve van die etnische band. Deze nationaliteitsvraag komt naar voren in de volgende paragraaf.

Burgerschap

Het peilen van gevoelens over burgerschap is een lastige kwestie. Immers, bij de meeste vragen kan de vraag oprijzen in hoeverre (niet-religieuze) autochtonen zelf een gevoel van nationalisme ervaren. Burgerschap is dan ook in veel gevallen - en dan zeker bij autochtonen - niet een erg belangrijk punt in de identiteitsvorming.

Voor dit onderzoek was deze kwestie toch van belang; de reden hiervoor is dat de negatieve beeldvorming rondom moslims in West-Europa vaak ook over nationaliteit gaat. Zo is de anti-islampartij van Geert Wilders fel tegen dubbele paspoorten en worden islam, etniciteit en nationaliteit vaak op één hoop gegooid en door elkaar ge- of misbruikt. Uiteraard hebben wij duidelijk voor ogen dat zeker de vragen rondom nationaliteit geen beeld van nationaliteit als onderdeel van identiteit zullen geven. Wat dat betreft spreken wij meer van nationale betrokkenheid dan identiteit.

Zoals ook blijkt uit de vragen over etniciteit, zijn wij bij de vragen over nationaliteit benieuwd naar de mate van verbondenheid met het (huidige) thuisland. Onderwerpen hierbij zijn bijvoorbeeld de kennis over de politieke situatie in het

land, alsook het volkslied en het vieren van feestdagen die verankerd zitten in de nationale structuur van het thuisland.

Politieke betrokkenheid

De participanten aan ons onderzoek tonen zich in de vragenlijst erg betrokken bij de politiek. Slechts één iemand zegt nooit hierover te spreken. Het overgrote deel weet ook de premier van hun land correct te benoemen - 30 procent slechts heeft de grootste politieke partij verkeerd. In vergelijking met onderzoek onder Nederlanders in het algemeen, scoren de sjiitische deelnemers beduidend beter.

Volkslied

Een interessante vraag is of de respondenten kennis hebben van het Nederlandse of Belgische volkslied. Al jaren loopt de kennis van en belangstelling voor het Nederlandse volkslied onder de bevolking in algemene zin, terug. Opvallend aan de uitkomsten is dat geen van de Belgische respondenten aangeeft het volkslied te kennen. Wel geven drie respondenten aan het gedeeltelijk te kennen. Van de in Nederland woonachtige respondenten zeggen zestien personen het te kennen, en liefst 42 personen gedeeltelijk. Kennis van het volkslied kan - ons inziens - echter niet als volwaardig onderdeel van nationaliteit gezien worden, daar het slechts bij een zeer beperkt aantal gelegenheden ten gehore wordt gebracht, en het lied bijvoorbeeld niet onderwezen wordt op de (meeste) (basis)scholen.

Nationale feestdagen

Zowel Nederland als België kent enkele nationale feestdagen die - hoewel oorspronkelijk in sommige gevallen religieus van aard - inmiddels tot het vaste meubilair van zowel de religieuze als seculiere onderdelen van de nationale identiteit behoren. Zo heeft namelijk iedereen vrij met Kerst, en niet alleen de christenen. Het zijn variërende - maar nooit hoge - percentages van participanten die deelnemen aan nationale feesten. Kerst, Sinterklaas en Koninginnedag worden echter niet steevast genegeerd. Het feit dat bepaalde nationale feestdagen niet door de sjiïeten worden gevierd, kan ondanks het nationale - in plaats van speciaal religieuze - karakter mogelijk toegeschreven worden aan de christelijke religieuze boodschap die uiteraard nog wel achter de feesten zit.

Conclusie

Voor de identiteitsvorming van de respondenten lijkt de religie een belangrijk onderdeel te zijn. Ondanks dat 82 procent zich aan een ayatollah gebonden heeft middels navolging (taqlîd) blijken persoonlijke overtuiging en wensen vanuit de naaste omgeving evengoed mee te wegen bij het maken van beslissingen.

Etniciteit, of etnisch bewustzijn, lijkt een belangrijke rol te spelen in het leven van de respondenten, wat zich uit in antwoorden over eventuele migratie naar het herkomstland van de ouders en het kunnen spreken van hun taal.

Vervolgonderzoek kan - en zal - zich richten op verdere kwantitatieve alsook kwalitatieve benaderingen. De deelnemers zijn enthousiast over het onderwerp en steunen de visie van de auteurs dat er voorlopig te weinig onderzoek is gedaan naar sjiïeten. Dat uit zich onder andere in nog steeds binnen sijpelende ingevulde enquêteformulieren en de spontane mails die we vanuit het hele land ontvangen.

De volledige tekst van het onderzoek is te lezen op: <http://bit.ly/WIUtjc>

Durven dromen in de interreligieuze dialoog

Nora Asrami en Marleen Kramer-Purmer

EPIL staat voor: European Project for Interreligious Learning (<http://www.epil.ch/>). In dit project zijn jonge vrouwen van christelijke en moslimkomaf met elkaar in gesprek gegaan. De vrouwen komen uit verschillende landen: Bosnië, Nederland, Libanon, Oostenrijk en Zwitserland. Twee deelnemers, Nora Asrami en Marleen Kramer-Purmer, sluiten hun deelname aan het project af met een briefwisseling over de vraag wat deze intensieve ontmoeting hen gebracht heeft. In Begrip een gedeelte uit deze briefwisseling.

Schermerhorn, 2 januari 2013

Lieve Nora
Op het moment dat ik jou deze brief schrijf ben jij in je geliefde Marokko bij je familie! Even een korte onderbreking van het dagelijkse ritme en de ontspanning waar je aan toe was! Ik hoop dat het goed met je gaat.

Dank je wel voor je brief! Een brief die gaat over het thema waar jij je meer in hebt willen verdiepen, dat stond vooraf al vast. En wat is het boeiend om te lezen, zeker ook door de terugblik op onze reizen en het inzoomen op de culturele context van de verschillende modules.

Je schrijft over de culturele achtergrond en de invloed daarvan op ons geloof. Er is sprake van vermenging met plaatselijke tradities en je geeft daarbij een paar voorbeelden. Je vraagt je af of we ons ervan bewust zijn dat juist die culturele achtergrond een grote invloed heeft op ons geloof. Ik denk dat je een belangrijk punt aansnijdt vanuit het per-

spectief van de dialoog. Hoe kun je zicht krijgen op deze invloed? Op welke wijze kun je cultuur en geloof 'filteren'? In je vervolg geef je al een deel van een antwoord, wanneer je zegt dat je culturele verschijnselen pas kunt waarnemen als je je voor langere tijd in een andere context begeeft. In het vreemde leer je kennen wat je dierbaar is. Het vertrouwde is prettig en goed en voor veel mensen is dat voldoende. Om persoonlijke te groeien is het goed uit de vertrouwde kaders te stappen, geconfronteerd te worden met het vreemde van de ander of het andere. Jij schrijft dat je vanaf je jeugd hebt moeten omgaan met verschillende culturen. Hoe heb jij dat toen ervaren? Wat was moeilijk, wat heeft je verrijkt?

Ik vind het mooi dat je je inspiratie ook haalt uit een koranvers. Geworteld zijn in een traditie is van grote waarde, het biedt houvast. In de pluriforme maatschappij, met zoveel diversiteit, zijn veel mensen dat anker groot deels kwijt. En zelfs voor ons, ongeacht de religieuze traditie, is het moeilijk om dat anker vast te houden. We worden omgeven door een cultuur waarin het niet vanzelfsprekend is, en zeker niet de norm is, om je vast te houden aan de wijsheid uit de Heilige Boeken. Hoe ervaar jij het om in een weinig religieuze cultuur toch vast te blijven houden aan de richtlijnen die ons gegeven zijn door onze profeten?

Je vraagt me hoe ik de culturele diversiteit binnen de EPIL groep zie. Dat is een mooie vraag. Vanaf het begin van het EPIL proces zag ik bij het Zwitserse team overeenkomsten. Zij vormen daarmee voor mij een spiegel voor ons Nederlandse team. Vrijheid, onafhankelijkheid en eigen verantwoordelijkheid ingebed in een gezamenlijke verantwoordelijkheid zijn daarbij kenmerken. Als Nederlands team ervaar ik eenheid in verscheidenheid. Er is groot respect en vertrouwen. Toch zie je ook duidelijke verschillen in cultuur. Een punt dat we al vrij in het begin van het proces met elkaar bespraken is het nakomen van afspraken. De christelijke vrouwen, om het maar even kort te zeggen, hebben daarin preciezere opvattingen dan de moslim vrouwen. Het zijn niet de belangrijkste gesprekspunten, maar juist dit soort ervaringen van alledag kunnen nog grotere geschilpunten zijn dan de religieuze of andere principiële standpunten. Is het de mediterrane cultuur tegenover de Nederlandse cultuur? ik ben ook wel iemand van afspraak is afspraak, het geeft duidelijkheid. Tegelijkertijd zie ik de beperking van dit principe. Het leeft gemakkelijker als je hierin wat lossier kunt zijn. De EPIL ervaring heeft ge-

leerd dat we elkaar hierop konden aanspreken. En het leven heeft mij geleerd dat het ook een kwestie van geven en nemen is, die verschillen in cultuur. Door het te bespreken kunnen we van elkaar leren en groeien we in wijsheid, hoop ik.

De Oostenrijkse cultuur is door de vrouwen in het Oostenrijkse team voor mij wat formeel gekleurd. Het is een generalisatie, want niet iedereen van het team past binnen dit beeld. Het zijn echter niet alleen de mensen die ik ken die dit beeld bepalen. Ook de architectuur van Wenen draagt bij aan dit beeld. Deze is statig en formeel ontdekte ik tijdens de vele wandelingen in die prachtige stad Wenen. Ik denk dat de uitstraling van de stad ook iets doet met de mensen die er wonen. Dan de Bosnische en Libanese cultuur. Vanaf de eerste EPIL module viel ons de trots op van beide teams op hun land en cultuur. Hierin speelt een grote

rol dat beide landen te maken hebben gehad met een oorlog. Wat doet een oorlog met je identiteit en hoe belangrijk is het dan dat je deze weer mag tonen. Ik kan me dat voorstellen. Ik heb ons als Nederlandse team wel eens erg koel en afstandelijk gevonden tegenover de vrouwen uit Bosnië en Libanon. Maar al

met al ben ik gelukkig met onze Nederlandse evenwichtigheid en redelijkheid. In alle bescheidenheid zie ik dat het Nederlandse team hierin voor al deze vrouwen uit de andere landen ook een voorbeeldfunctie heeft. Ik mag vooral dankbaar zijn dat wij hebben kunnen (op-)groeien in een politiek en economisch stabiel land. Onze uitdaging ligt in het zoeken naar de verbinding, om culturele en religieuze verschillen te overbruggen.

Wij hebben kortgeleden Kerstfeest gevierd. Een feest dat bol staat van de tradities, waarvan de kerstboom in huis een bekende is. Daaraan doen wij natuurlijk mee, zeker ook omdat onze kinderen daar veel plezier aan beleven.

Die boom, met die glinsterende ballen van glas en ook juist door hun breekbaarheid heeft toch iets magisch. Lichtjes in het donker, een feest in die gure, koude en donkere tijd. Voor mij was Kerstfeest dit jaar ‘me vooral op Kerstavond verbonden voelen met al die mensen waar ook ter wereld die voor even net als wij samenkomen rondom dat verhaal van 2000 jaar geleden’. En tegelijkertijd is er een diepere laag en dit jaar betekende dat voor mij heel sterk dat het kleine en hulpeloze stem krijgt. Zo’n klein kind in een kribbe ergens in een stal brengt al 2000 jaar lang mensen in beweging. Het begint klein, geloof er maar in. Klein en verborgen, maar met zoveel kracht. Dat is voor mij een belangrijke gedachte geworden dit jaar met Kerst. Als gezin vullen wij de dagen in met naar de kerk gaan, de kinderen speelden een verhaal in de door onszelf gebouwde kerststal en we zijn samen met onze familie. Dit jaar ben ik eerste Kerstdag ook nog naar mijn werk voor inloophuis de Zwaan gegaan. We waren open juist voor mensen zonder familie en sociaal netwerk. En dat was heel goed, ook daarvoor is aandacht. Tweede kerstdag waren we heerlijk als gezin met elkaar en moesten we niets. Alleen maar genieten, van elkaar en van de rust, en natuurlijk van lekkere dingen. Welke feest is voor jou gelovig gezien van grote waarde?

Ik ben heel benieuwd naar je volgende brief waarin je iets verder in zal gaan op de culturele verschillen en de invloed daarvan op de interreligieuze dialoog. Ik schrijf op dat ik benieuwd ben, daarin zit het woordje nieuw en van iets nieuws leer je. Ik las een boekje van de Spaanse filosoof Fernando Salvater over ‘het goede leven’. Hierin is een hoofdstuk gewijd aan het je verplaatsen in de ander. Dat is wat wij proberen te doen. Salvater duidde daarin op de betekenis van het woord interesse. Belangstelling, belang is een ander woord voor interesse. Het komt van het Latijnse inter-esse, datgene wat zich tussen verschillende mensen bevindt, datgene wat een relatie tussen mensen tot stand brengt. In die ruimte tussen mensen, daar gebeurt het. En wat dat is.... dat is het geheim dat alle culturen en religies overstijgt. Mooi he?

Jij bent in Marokko, ik in Nederland, verbonden met elkaar. Deze week ga ik Nancy van de Blauwe Moskee bellen voor een afspraak. Voor nu wil ik het graag hierbij laten.

Lieve groet, Marleen

Zoetermeer, 10 januari 2013

Ha lieve Marleen

Allereerst een schitterend 2013 toegewenst! Ik hoop dat het een jaar vol dialoog en kennismaking wordt; een jaar waarin we de 'inter-esse', zoals Emmanuel Salva-ter dat heeft uitgelegd, verder kunnen ontwikkelen om het goede leven voor al-len te bereiken. Prachtig hoe je dat beschreven hebt in je brief! En even boeiend hoe je je eigen ervaringen tijdens de verschillende modules belicht.

Ik ben net terug uit mijn geliefde Marokko en ben blij weer terug te zijn in mijn liefste Holland . Ik heb heerlijk genoten van alle familiebezoekjes. Ik hou van de Marokkaanse gezelligheid en gastvrijheid; we hebben tot diep in de nacht fami-lieverhalen verteld en zoete muntthee gedronken. En ik hou veel van de kristal-heldere nachten vol twinkelende sterren en de helderblauwe Middellandse zee langs het Rifgebergte. Ik kan ook genieten van de drukte in de grote stad Nador en de rust in het Rifijnse dorpje Ouardana waar mijn ouders vandaan komen. Ik heb zelfs een bezoek gebracht aan de Spaanse enclave Melilla, dat dicht bij Na-dor ligt. Het was op een zondag dat ik daar was; het was heerlijk rustig in de stra-ten en zo nu en dan hoorden we klokkengelui. Het deed me denken aan mijn woonplaats Zoetermeer, maar het Mediterrane landschap en het klimaat deden me ook geloven dat ik nog steeds in Marokko was. Spanjaarden lijken ook qua uiterlijk en gedrag sterk op Marokkanen. Zij hebben dezelfde passionele manier van communiceren waarbij ze veelvuldig gebruik maken van expressieve hand-gebaren. En ook Spanjaarden zijn wat losjes met afspraken. De Mediterrane cul-tuur kenmerkt zich door 'laissez-faire' en 'joie-de-vivre'. Ik hou er van, maar hou ook van de structuur en nauwkeurigheid die we in Nederland kennen. Ook waardeer ik in Nederland de privacy; je kunt je gemakkelijk even terugtrekken en tijd voor jezelf vrij maken. In Marokko is dat wat lastiger vanwege het hechte familieleven. Daarom vond ik het ook weer fijn om naar Nederland terug te ko-men.

Ik ken zowel de Marokkaanse als de Nederlandse context goed; de Nederlandse wel meer dan de Marokkaanse omdat ik hier geboren en getogen ben. Hoe dan ook spelen beide werelden een rol in mijn leven en kan ik van beide werelden

genieten en leren. Al van jongs af aan is het voor mij duidelijk dat ik symbool sta voor een pluriforme leefwereld. Ik kende thuis een traditioneel Marokkaans islamitisch gezin en buiten een typisch Nederlandse volkswijk. Ik vond het normaal om op te groeien in een ‘witte’ wijk en op school het enige moslimmeisje te zijn. Mijn vriendjes en vriendinnetjes waren allemaal van Hollandse afkomst. Mijn beste vriendinnetje Lotte was van huis uit hervormd en ik vond het niet gek dat zij op zondag niet buiten kon spelen. Net als zij het niet gek vond dat ik geen varkensvlees at en tijdens de Ramadan overdag geen snoepjes mocht. De verschillen vormden geen belemmering om met elkaar te kunnen spelen; we waren enkel nieuwsgierig naar elkaar waarom we bepaalde dingen anders deden.

Pas toen ik ouder werd, zo rond mijn puberteit, begon ik me af te vragen wie ik nou werkelijk was en waar ik bij hoorde. Ik was geïnteresseerd in mijn Marokkaanse en islamitische roots en ging Arabisch en islam studeren in Utrecht. Daar ontdekte ik een nog grotere culturele en religieuze diversiteit: ik studeerde samen met joden, moslims, christenen en atheïsten uit verschillende landen. Ik voelde me als een vis in het water.

Na elf september en de moord op Theo van Gogh, toen het islamdebat een hoge vlucht nam en de (negatieve) aan-

dacht voor de religieuze achtergrond van moslims toenam, kwam daar enige verandering in. Ik voelde soms een sterke afwijzing vanuit de Nederlandse samenleving. Mijn religieuze identiteit was ineens een probleem en ik werd erop aangesproken; door studenten maar ook door wildvreemden in de trein. Ik moest mezelf én de moslimgemeenschap verdedigen. Tijdens mijn studie heb ik daarmee om leren gaan door me te verdiepen in de islam en andere religies. Ik ontdekte de

grote diversiteit én overeenkomsten tussen en binnen religies en herontdekte de waarde van de islam voor mijzelf. In de jaren erna heb ik zoveel mensen en landen leren kennen en ben ik alleen maar gesterkt in het idee dat elk mens waardevol is en dat onbegrip van en onwetendheid over de ander kunnen leiden tot sociale uitsluiting en discriminatie. Dialoog en openheid naar de ander toe is voor mij dus een noodzaak én voorrecht.

Mijn volle overtuiging is dat ik zowel Nederlandse als Marokkaanse kenmerken heb en de islam mij een houvast geeft in het leven. Hoe ouder, hoe meer ik die veelzijdige identiteit omarm. Religie en cultuur zijn belangrijke onderdelen van mijn identiteit. En hoe bewuster ik ben van mijn identiteit, hoe beter ik kan functioneren als mens in de samenleving en een brugfunctie kan vervullen tussen mensen van verschillende achtergronden. Ik heb er geen problemen mee om dat in een zogenaamd seculiere maatschappij uit te dragen. We noemen Nederland wel seculier maar in de samenleving vinden we verschillende religies en levensbeschouwingen terug. Om mij heen kom ik vaak genoeg mensen tegen die hun geloof uitdragen en vasthouden aan religieuze richtlijnen, omdat deze hun een houvast geven in het dagelijkse leven.

Soms vind ik het onbegrijpelijk hoe met name politieke partijen het idee willen creëren dat religie uit is en niet past in onze samenleving. Ik heb laatst het boekje *Religiestress. Hoe je te bevrijden van deze eigentijdse kwelgeest* (2012) van Tom Mikkers gelezen. Hij beschrijft hoe Nederland in de stress schiet als het over religie gaat. Seculieren wijzen alle vormen van religie af en niet gehinderd door kennis vertellen ze de wildste verhalen over geloof en gelovigen. Ook sommige gelovigen reageren volgens Mikkers gespannen, omdat ze bang zijn dat aan hun rechten wordt getornd of dat zij onder druk gesecculariseerd worden. Hij vergelijkt de omgang van Nederland met religie met een moeizame echtscheiding: veel Nederlanders wilden na de ontzuiling niets meer met religie te maken hebben en dan is het moeilijk om aan te zien dat het nog steeds aanwezig is en door anderen wel op handen wordt gedragen. Mikkers adviseert om ‘met elkaar in relatietherapie te gaan’: niet zozeer om weer bij elkaar terug te komen, maar wel om meer wederzijdse begrip te creëren. Daar ben ik het helemaal mee eens en vind dat hij het treffend heeft beschreven. Wat vind jij van de religiestress in

onze samenleving? En heb jij zelf ook religiestress? Kun en durf jij je geloof uit te dragen?

Zoals ik al in mijn vorige brief schreef zal het besef van culturele verschillen en de invloed hiervan op de dialoog het communicatieproces bevorderen. Deze verschillen komen vaak pas tijdens het communicatieproces zelf naar boven en kunnen tot onbegrip en zelfs conflicten leiden. Zo maakte ik tijdens de voorbereidingen van EPIL een gesprek tussen een Libanese (christelijke) vrouw en Duitse (christelijke) vrouw mee. De dames waren het in dit gesprek niet met elkaar eens (het onderwerp doet er in dit voorbeeld niet toe). Terwijl de Libanese vrouw haar punt maakte, schudde de Duitse vrouw met haar hoofd en mompelde binnensmonds 'nee, nee'. De Libanese vrouw stopte halverwege haar pleidooi en keek verbouwereerd naar de Duitse vrouw. Deze zei dat ze het niet met haar eens was, waarna de Libanese vrouw opstond en de kamer uitliep. Achteraf bleek dat zij zich geschoffeerd en afgewezen voelde, omdat de Duitse vrouw haar midden in haar verhaal had onderbroken en duidelijk had gemaakt het niet met haar eens te zijn. De Duitse vrouw gaf aan dat het niet haar bedoeling was om haar te schofferen en dat het voor haar normaal was om op die wijze haar standpunt kenbaar te maken. Zij vond het op haar beurt ook vervelend dat de Libanese vrouw weggelopen was en niet direct had uitgelegd waarom zij beledigd was. Wij als omstanders begrepen dat er sprake was van een cultureel verschil in communiceren: de Duitse vrouw bracht haar standpunt wat abrupt en direct over en de Libanese vrouw zag dat als een aanval. Nadat zij hier met elkaar over gesproken hadden konden ze er samen om lachen en hielden ze er in een volgend gesprek rekening mee.

Een ander voorbeeld dat meer religieus-cultureel van aard is, is een werksessie met zowel de moslim- als christelijke dames tijdens de eerste module in Zwitserland. Wij behandelden toen theologische teksten; de moslimvrouwen kregen een islamitische tekst en de christenvrouwen een christelijke. De christelijke vrouwen spraken met elkaar over de achterliggende bedoeling van hun tekst en de moslimvrouwen spraken over zowel de betekenis van de tekst als bepaalde woorden daarin. De christelijke vrouwen verwonderden zich erover dat de moslimvrouwen veel aandacht besteedden aan de exacte betekenis van de Arabische woor-

den. Als we weten dat binnen islamitische theologie erg veel aandacht wordt besteed aan de uitleg van Arabische teksten, omdat de Arabische taal rijk is aan betekenissen, dan is het ook niet verwonderlijk dat de moslimvrouwen hetzelfde deden. Het is ook niet verwonderlijk dat de christelijke vrouwen dit minder deden als we weten dat binnen de christelijke leer vooral aandacht wordt besteed aan verhalen en hun boodschappen. Om kennis te krijgen van elkaars wijze van interpreteren kregen we in de tweede module de opdracht om gezamenlijk- dus moslim en christenvrouwen met elkaar- theologische teksten uit beide godsdiensten te behandelen.

Verschillen tussen culturen en religies kunnen dus tot communicatieverschillen leiden, wat weer tot misverstanden kan leiden. Die verschillen kunnen liggen op

het vlak van (1) non-verbale communicatie, (2) verbale communicatie en (3) verschillen in de context van de communicatie. Bij verschillen in non-verbale communicatie begrijpt men ofwel niet dat er door de non-verbale communicatie een boodschap wordt overgebracht, ofwel denkt men dat een andere betekenis wordt overge-

bracht dan de zender bedoelt. Bij verschillen in verbale communicatie kunnen er verschillende betekenissen aan bepaalde woorden worden gegeven. In het geval van de context van de communicatie kan er een verschil bestaan in de wijze waarop woorden worden gebruikt: de één hecht waarde aan de directe betekenis van de gebruikte woorden, de ander aan de vorm ervan of de wijze waarop ze uitgesproken worden.

Deze drie verschillen kunnen we terugvinden in het eerste voorbeeld dat ik heb genoemd:

- Non-verbaal: de Duitse vrouw schudt met haar hoofd en bedoelt daarmee dat ze het niet eens is en de Libanese vrouw ziet dit als afwijzing. De Libanese vrouw liep weg en gaf daarmee aan zich beledigd te voelen, terwijl de Duitse vrouw dit als 'weglopen van het gesprek' zag.

- Verbaal: de Duitse vrouw mompelt achter elkaar 'nee, nee, nee'. Zij bedoelt hier dat ze het niet eens is met wat de Libanese vrouw zegt. De Libanese vrouw denkt dat ze haar een halt toeroept.

- Context: de Duitse vrouw gaf met haar 'nee, nee, nee' op een directe manier aan het niet eens te zijn, terwijl de Libanese vrouw zich beledigd voelde omdat dit halverwege haar pleidooi gebeurde en het als een afwijzing zag.

Om in de interreligieuze en interculturele dialoog misverstanden te voorkomen is het dus belangrijk om inzicht te krijgen in de verschillen in culturen, talen, gewoonten, sociale kenmerken en gedachtepatronen van de deelnemers. In ons learning process leren wij al gaandeweg welke verschillen en overeenkomsten er zijn en leren we om te gaan met conflicten. We kunnen echter ook bij aanvang van het dialoogproces een aantal competenties in acht nemen die van belang zijn voor de interculturele communicatie. Volgens communicatiedeskundigen zijn die competenties een combinatie van:

-Kennis (=informatie die noodzakelijk is om adequaat en effectief te communiceren)

- Motivatie (= positieve kijk op de andere cultuur)

- Vaardigheden (= gedrag dat noodzakelijk is om adequaat en effectief te communiceren en interactie te beoefenen.)

Deze drie competenties oefenen wij in het EPIL-proces maar eigenlijk vind ik dat deze drie handvatten ook essentieel zijn voor het leven in een pluriforme samenleving. Wij kunnen pas tot het goede leven voor allen komen als wij kennis van, begrip voor en openheid naar elkaar hebben. En bovenal de wil daarvoor hebben. Als we met elkaar vooruit willen en harmonieus willen samenleven, moeten we elkaar opzoeken en leren kennen. Nu zijn er in Nederland veel mensen, ongeacht

afkomst, die vooral gericht zijn op het eigen leven. Daar heb ik alle begrip voor, maar niet als dezelfde mensen wel vooroordelen jegens anderen hebben en houden. Ik geloof dat leren omgaan met de culturele diversiteit van Nederland een pré is voor de toekomst van Nederland en onze kinderen. Gelukkig is dit een belangrijk onderwerp in de burgerschaplessen op school. Wat leren jouw kinderen hier eigenlijk over? En vind jij het ook belangrijk dat zij met culturele diversiteit leren omgaan?

Wij als volwassenen moeten het allemaal zelf leren en opzoeken en daarom waardeer ik initiatieven als het EPIL-project. Een ander mooi voorbeeld vind ik de multimediale website www.nieuwwij.nl die alweer drie jaar geleden is opgericht. De doelstelling van deze website is om de verschillende culturele, religieuze en ook niet-religieuze achtergronden in onze samenleving als een verrijking te zien en een nieuw-wij te vormen waarin iedereen, ongeacht afkomst, ertoe doet. Op de website zijn er maandelijks nieuwe filmpjes, columns, interviews, weblogs die bedoeld zijn om inspiratie te leveren aan een nieuw wij.

Grootse idealen beginnen klein en verborgen, zoals jij al mooi illustreerde met het verhaal van de geboorte van Jezus (Sidna Isa, ‘onze heer Jezus’, zoals moslims hem in het Arabisch noemen). Ik wil daaraan toevoegen: het zich verplaatsen in de ander. De vastenmaand Ramadan staat voor mij daar symbool voor. In deze maand vasten we als moslims om ons te kunnen voorstellen hoe het is om je lichaam te onthouden van drank en voedsel en om onze lichaam en geest te zuiveren. We staan extra stil bij de behoeftigen in de wereld en wat er werkelijk belangrijk is in het leven: namelijk liefde voor en vertrouwen in de Schepper en het leven dat hij ons geschonken heeft. Goede daden zijn belangrijk in de Ramadan en ook tijdens de rest van het jaar. Deze daden hoeven niet groots te zijn. De Profeet Mohammed heeft eens gezegd dat een glimlach naar een voorbijganger al een goede daad kan zijn. De Ramadanmaand kenmerkt zich net als Kerstmis door veel gezelligheid met familie en lekker eten en drinken.

Zo zie je maar weer: twee verschillende feesten uit twee verschillende geloofstradities, maar in beide draait het om familie, gezelligheid, lekker eten en drinken en de gedachte en hulp aan de behoeftigen. En zowel de verschillen als de over-

eenkomsten binden ons, want we zijn wel allemaal mensen en we lijken ook op elkaar maar geen mens is hetzelfde.

Dit is alweer de één na laatste brief. In onze volgende brieven komen we tot een afronding van deze boeiende dialoog. Ik hoor ook heel graag wat je met Nancy hebt besproken! Lieve groet, Nora

Schermerhorn, 14 januari 2013

In haar laatste brief aan Nora komt Marleen aan het einde tot een samenvatting:

Wat ik meeneem uit alles wat we tot nu toe hebben geschreven is ‘de droom’ over hoe de werkelijkheid er volgens ons uit moet zien. Een werkelijkheid, groot en klein, ver weg en dichtbij:

- Waar geloof en vertrouwen het uitgangspunt is, waardoor mensen kunnen groeien.
- Waar spontaniteit, openheid, veiligheid en interesse belangrijke waarden zijn.
- Waar goed luisteren en je kunnen verplaatsen in de ander belangrijke vaardigheden zijn.
- Waar op z’n minst het oordeel over iets of iemand anders wordt uitgesteld door elkaar te bevragen.
- Waar het gaat om het geleefde leven en niet om allerlei theorieën.
- Waar het uiteindelijk gaat om een meer menswaardig leven, waar men zich met elkaar verbonden voelt, en zodoende een gemeenschap vormt waar saamhorigheid, betrokkenheid en verantwoordelijkheid voor elkaar en de omgeving de boventoon voeren. Waar grenzen in cultuur en religie worden overschreden.

Zoetermeer, 15 januari 2013

Ook Nora komt tot een soort conclusie in haar laatste brief aan Marleen:

Jij hebt het allerbelangrijkste van wat je meeneemt uit onze briefwisseling en ervaringen al samengevat, maar ik wil er ook nog het volgende aan toevoegen.

- Cultuur/ context: elke dialoog begint met de vraag: waar kom jij vandaan en waar sta je voor? Interesse in de ander en zijn of haar culturele en religieuze achtergrond is essentieel voor bevordering van begrip en kennis.
- Dienend leiderschap: de tweede belangrijke vraag is: hoe geef ik door wat ik in deze dialoog heb geleerd? Hoe maak ik het geleerde vruchtbaar voor mijn omgeving?
- Gelijkwaardigheid: jij noemde dit ook, maar we kunnen het niet vaak genoeg benoemen: een goede dialoog is alleen mogelijk als deelnemers gelijkwaardig zijn elkaar. Niemand heeft het recht of er baat bij ervan uit te gaan dat zijn of haar gesprekspartner minder kennis heeft of niets nuttigs te vertellen heeft. Het gaat om de persoonlijke ervaringen van mensen.
- Omgang met de waarheidsclaim: in de interreligieuze dialoog dient ruimte en respect te zijn voor verschillende waarheden. Missionair werk is volgens ons iets anders dan deelname aan de interreligieuze dialoog.

Marleen, hiermee ben ik tot het einde van mijn laatste brief gekomen! Het was me een waar genoegen om met jou van gedachten, ervaringen en bovenal dromen uit te mogen wisselen. En ik hoop dat dit nog heel lang mag door blijven gaan. We zijn klein en verborgen begonnen en in sha'Allah, Deo Volente, als God het wil, zal dit uitgroeien tot een grote 'Noer', verlichting, op onze reis!

Assalamu Alayna, Vrede zij met ons!

Nora

Europese bisschoppen over moslim jongeren

Door Berry van Oers

De vorming van de identiteit van moslimjongeren

Van 1 tot 3 mei 2013 vond in Londen de derde bijeenkomst plaats van bisschoppen en gedelegeerden van Bisschoppenconferenties in Europa (CCEE) voor christen-moslim relaties. De eerste was in 2009 in Bordeaux, de tweede in 2011 in Turijn.

De deelnemers kwamen uit Oekraïne, Turkije, Zwitserland, Spanje, Slovenië, Polen, Scandinavië, Nederland, Malta, Luxemburg, Ierland, Italië, Duitsland, Frankrijk, Bosnië & Herzegovina, België, Oostenrijk, Albanië, Engeland & Wales. Namens de Nederlandse Bisschoppenconferentie nam drs. Berry van Oers deel aan de islamconferentie in Londen, secretaris van de landelijke katholieke Contactraad voor Interreligieuze Dialoog.

V.l.n.r. Mgr. Duarte da Cunha (algemeen-secretaris CCEE), A.Pacini (coördinator CCEE), Kardinaal Ricard (voorzitter conferentie), Kardinaal Tauran (voorzitter Pauselijke Raad voor de Interreligieuze Dialoog) en Mgr.K.McDonald (voorzitter van de katholieke Raad voor Interreligieuze Dialoog van Engeland & Wales).

lijke Raad voor de Interreligieuze Dialoog) en Mgr.K.McDonald (voorzitter van de katholieke Raad voor Interreligieuze Dialoog van Engeland & Wales).

De deelnemers aan de conferentie bogen zich over de verhouding tussen dialoog en verkondiging en de vorming van de identiteit van moslimjongeren. Over de bijdragen aan de vorming van identiteit van jonge moslims werd o.a. het volgende gezegd:

- Op scholen kunnen cursussen gegeven worden in interreligieuze dialoog.
- De samenleving moet zich afvragen in hoeverre ze een vreemde godsdienst en cultuur kan opnemen en integreren zonder dat de fundamenten van het Westerse bestaan worden aangetast.
- Moslims in de Europese landen moeten zich afvragen hoe ze kunnen leven in een niet-islamitische omgeving.
- Moslims moeten beslissen wie ze zijn. Zijn ze moslims, Nederlanders, Europeanen, Turken, Marokkanen of van alles een beetje?
- Jonge moslims van de derde generatie verkeren in een moeilijke positie. Als post-migranten deelden ze niet de migratie-ervaringen van hun ouders en grootouders en hebben ze geen fysieke relatie met de samenlevingen van hun voorouders.
- Godsdienst speelt een belangrijke rol in het leven van jonge post-migranten. Jonge moslims leven echter niet in dezelfde culturele en religieuze omgeving als hun ouders.
- De combinatie van ervaringen van desintegratie en het publieke debat over de rol van de islam in Europese landen dwingt jonge moslims, die hun anderszijn meer in het openbaar uiten dan anderen, hun relatie met de Europese samenlevingen te evalueren en een nieuwe identiteit als moslims binnen de samenleving te zoeken en te ontwikkelen.
- Die nieuwe identiteit kan een meer radicale optie inhouden wanneer jonge moslims beslissen zich terug te trekken uit het publieke leven en zich gaan associëren met radicale islamitische groeperingen zoals de salafistische beweging.
- Daarentegen kan dezelfde jonge moslim beslissen te vechten voor zijn rechten als Europese moslim binnen de legale contouren van het op burgerschap gebaseerde recht anders te zijn.
- De jonge moslim kan zijn identiteit ook focussen op een denkbeeldig beeld van de cultuur en de traditie van zijn wortels en nog steeds deel uitmaken van de Europese samenleving.

- De vorming van identiteit gebeurt niet in een geïsoleerde omgeving maar is een resultaat van socialisatie binnen organisaties. Een religieuze organisatie zoals een moskee of een moskeevereniging speelt een belangrijke rol in de vorming van de identiteit van jonge gelovige moslims. Veel moslims zijn verbonden aan een religieuze organisatie zonder er formeel lid van te zijn. De moskeeverenigingen bieden naast religieuze diensten een breed scala van sociale activiteiten.

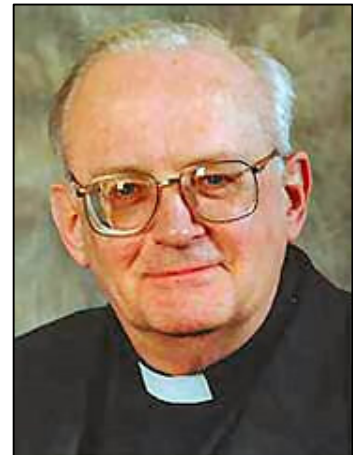
Van her en der

Herinneringen aan bisschop Tiny Muskens

Samen op interreligieus pad

Tiny Muskens overleed in de nacht van dinsdag op woensdag 17 april 2013 op 77-jarige leeftijd. Meteen na zijn aantreden in 1994 als bisschop van Breda kreeg ik te maken met Mgr. Muskens. Hij werd toen referent voor de 'relaties met moslims'. Ik was destijds secretaris van de landelijke stuurgroep Relatie-Opbouw Moslims-Christenen. Mgr. Muskens toonde zich een voortrekker op het terrein van de interreligieuze dialoog. Hij sprak met moslims, hij nodigde imams bij hem thuis uit voor een kerstlunch en hij organiseerde een multireligieuze viering in de Grote Kerk van Breda samen met protestanten, boeddhisten, joden en moslims. Hij pleitte voor het instellen van een nationale feestdag voor de viering van het einde van de islamitische vastenmaand ramadan. Hij was bereid er een christelijke feestdag voor in te leveren. De instelling van zo'n islamitische feestdag zou, volgens Mgr. Muskens, een positief psychologisch effect opleveren voor de samenleving als geheel en eraan bijdragen dat moslims zich geaccepteerd gaan voelen. Later lanceerde hij het idee van het instellen van een nationale 'dag van verzoening' waarop mensen van alle religieuze tradities in ons land elkaar ontmoeten en zich bezinnen op samen leven en samen werken.

Bij de reorganisatie van de kerkelijke werkvelden pleitte Mgr. Muskens ervoor dat de interreligieuze dialoog een eigen belangrijke plaats kreeg binnen de RK Kerkprovincie. Hij was dan ook verheugd dat de Bisschoppenconferentie in 2005

een landelijke katholieke Contactraad voor Interreligieuze Dialoog (CID) oprichtte, naar analogie van de Pauselijke Raad voor de Interreligieuze Dialoog te Rome. Mgr. Muskens werd voorzitter en ik secretaris. Bij de oprichting legde Mgr. Muskens uit dat de interreligieuze dialoog een eigenstandige taak van de kerk is met eigen motieven, eisen en waardigheid. Deze moet je niet koppelen aan andere taken zoals ontwikkelingssamenwerking, missie of oecumene omdat dit de eigenstandigheid van de interreligieuze dialoog verdoezelt.

Mgr. Muskens pleitte ervoor dat de kerk aansluiting zoekt bij de filosofie en de religie van China en India, de grootmachten van de toekomst. Hij doelde op het taoïsme, het boeddhisme, het confucianisme en het hindoeïsme. Vaak zei hij: “Lukt het ons niet Aziatische spiritualiteiten te integreren in het christendom, dan hebben we geen toekomst.” Bij de bisschop thuis kwamen vertegenwoordigers van de boeddhistische en hindoeïstische gemeenschap over de vloer om gedachten over dialoog en samenwerking uit te wisselen. Deze gesprekken mondden in 2006 uit in een grote landelijke bijeenkomst van katholieken en boeddhisten in de Haagse Boskantkerk over de betekenis van liefde in de encycliek *Deus Caritas Est* en in de leerrede van de Boeddha over de Liefdevolle Vriendelijkheid. In 2007 vond in de imposante hindoetempel te Wijchen de eerste landelijke bijeenkomst plaats van katholieken en hindoes met ruim 150 deelnemers.

We moeten de mensen bij elkaar brengen, zei Mgr. Muskens vaak. Door ontmoetingen kunnen gelovigen van verschillende godsdiensten elkaar leren begrijpen, vertrouwen en respecteren. De dialoog kan mensen ook leren kritiek te uiten en kritiek te ontvangen. Mgr. Muskens schroomde niet om zijn bedenkingen bij aspecten uit religies te uiten. Dat verstoorde de verhoudingen nooit lang, dankzij het gegroeide vertrouwen over en weer. Omgekeerd was Mgr. Muskens ontvankelijk voor vragen van andersgelovigen bij onze godsdienstigheid.

Ik kwam Mgr. Muskens soms ook tegen buiten het werk, zoals op de Bredase markt, in de processie van Hoogstraten en tijdens de begrafenis van wielerheld Wim van Est in St. Willebrord. IJzeren Willem overleed op 1 mei 2003 aan de gevolgen van een hersenbloeding. Zowel Mgr. Muskens als ik gingen naar de begrafenis zonder dat we het van elkaar wisten: Mgr. Muskens als vriend van Van

Est en ik als bestuurslid van de Acht van Chaam, die Wim in 1953 en 1955 op zijn naam schreef. Oud-premier Van Agt las tijdens de uitvaartdienst een rijmpje voor: 'Vandaag op de kop af een halve eeuw geleden, is IJzeren Willem in een Frans ravijn gereden'. Ook bisschop Muskens haalde tijdens de dienst herinneringen aan Wim van Est op. De bisschop raakte ontroerd toen hij vertelde dat Van Est na een gewonnen wedstrijd vaak een deel van zijn prijzengeld afstond aan de plaatselijke kerk. Na de dienst zaten we rond de Brabantse koffietafel met Dries van Agt, wielerveden zoals Rini Wagtmans, Wies van Dongen, Toon van Oers en... Tiny Muskens. Sterke Brabantse knoesten van weleer: eigenzinnig, gelovig en trouw. - Berry van Oers

Prinsjesdag begint in de Grote Kerk....

Over de interreligieuze bezinningsbijeenkomst bij de opening van het parlementaire jaar.

Sinds het jaar 2000 vult de Grote Kerk in den Haag zich jaarlijks op de morgen van Prinsjesdag met honderden mensen: leden van de Eerste en Tweede Kamer, leden van de regering, gevolmachtigd ministers van de overzeese delen van het koninkrijk, religieuze leiders, vertegenwoordigers van levensbeschouwelijke en maatschappelijke organisaties en vele burgers die de openbare bijeenkomst willen bijwonen. Wie vooral opvallen zijn de paar honderd kinderen die opgetogen laten merken dat zij er zijn.

Deze jaarlijkse interreligieuze en interlevensbeschouwelijke bezinningsbijeenkomst is een cadeautje van de religieuze en levensbeschouwelijke tradities aan de leden van de Staten-Generaal en de regering ter gelegenheid van de opening van het parlementaire jaar. Uit de rijkdom van de verschillende tradities worden verhalen, gedachten, lezingen, liederen en rituelen, stilte en muziek bijeengebracht rondom een bepaald thema. Dit thema wordt elk jaar met zorg gekozen en beoogt de Kamerleden en ministers een moment van bezinning te bieden aan het begin van het parlementaire jaar.

Het bestuur van de Stichting Prinsjesdagviering is verantwoordelijk voor de organisatie. Jaarlijks komt het Participantenberaad bijeen om de voorgaande bij-

eenkomst te evalueren en het thema van de nieuwe bijeenkomst te bepalen. In dit beraad is een twintigtal landelijke en Haagse religieuze en levensbeschouwelijke organisaties vertegenwoordigd. Daarmee is de bijeenkomst verankerd in de religieuze en levensbeschouwelijke werelden in ons land. De voorbereiding van het programma is de taak van de Inhoudelijke Commissie. Deze kiest het thema, nodigt de religies uit een inhoudelijke bijdrage rond dit thema in te brengen in de vorm van teksten, liederen, muziek e.d. Ook wordt geprobeerd het thema concreet te maken voor de kinderen. Zo kunnen zij op hun eigen manier meewerken.

Bij het thema Delen is helen uit 2010 namen zij voedsel mee naar de Grote Kerk om kratten van de Voedselbank te vullen.

In 2011 maakten zij het thema Bouwen met vertrouwen zichtbaar door na de officiële bijeenkomst speelgoed en muziekinstrumenten over te dragen aan kinderen uit asielzoekerscentra.

Naast de Inhoudelijke Commissie kent de Stichting ook de Protocollaire Commissie, die alle zaken rond de uitnodigingen, placering en veiligheid regelt. De

Financiële Commissie werft de financiële middelen en draagt zorg voor een adequate financiële verantwoording. Alles gebeurt door vrijwilligers die dit werk pro Deo doen. Het is elk jaar weer een enorme uitdaging om voldoende geld te werven om de bijeenkomst doorgang te laten vinden. Maar tot op heden is dit altijd gelukt, mede dankzij een subsidie van de Gemeente Den Haag.

Wie terugkijkt naar de ontwikkelingen die de Prinsjesdagviering in de afgelopen tien, twaalf jaar heeft doorgemaakt, ziet vooral een enorm gegroeid onderling vertrouwen tussen de mensen van de verschillende religies en levensbeschouwingen. De tijd dat elke religie de paar minuten vulde met uitleg van de kern van het eigen geloof is voorbij; er wordt nu nadrukkelijk gewerkt aan een harmonieus geheel waarin de verschillende bijdragen elkaar aanvullen en samen een beeld geven van de wijsheid die in de verschillende tradities verborgen ligt.

De bijeenkomst is openbaar. Iedereen is welkom, ook zonder uitnodigingskaart. De viering begint om 10.30 uur en duurt 45 minuten. Na afloop is er koffie en thee en gelegenheid om na te praten en mensen vanuit heel verschillende religieuze en levensbeschouwelijk achtergrond te ontmoeten. Voor meer informatie: www.prinsjesdagvering.nl . Ineke Bakker, voorzitter Stichting Prinsjesdagviering.

